

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Б

21.195

Ե ԼԱԼԱՅԵԱՆ

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ

ԹԻՖԼԻՍ
1913

33
- 14

2135

Արմ.

Ե. ԼԱԼՍՅԵԱՆ

Վ Ա Ս Պ Ո Ւ Ր Ա Կ Ա Ն

ԱԶԳՍԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՍՈՐԻՆԵՐ.

Արտատպում «Ազգագրական Հանդեսի».

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

ՏՊԱՐԱՆ ՄՆ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՅԻ, ՊՈԻՇԿԻՆԵԱՆ ՓՈՂՈՑ N 3.

1913

39
L-14

Ե
21.195

31200

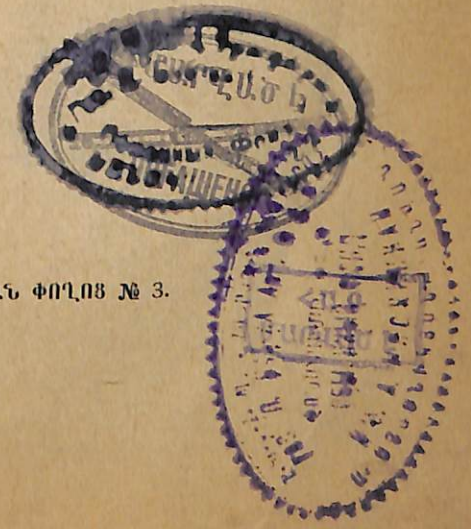
Ե. ԼԱԼՍՅԵԱՆ

Վ Ա Ս Պ Ո Ւ Ր Ա Կ Ա Ն

ԱԶԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա Ս Ո Ր Ի Ն Ե Ր .

Արտատպուած «Ազգագրական Հանդէսից».

Թ Ի Յ Լ Ի Ս
ՏՊԱՐԱՆ ՄՆ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ, ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՓՈՂՈՑ ՆՁ 3.
1913

ՄԵԺԱՐԳՈՅ ՏԻԿԻՆ

ՀԱՅԿԱՆՈՅՇ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆԻՆ

*Որպէս հայրենիքի ուսումնասիրութեան
նախանձախնդրի*

ԽՈՐԻՆ ՅԱՐԳԱՆՔՈՎ

Նուիրում է

Երոուանդ Լալայեան

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԱՍՈՐԻՆԵՐԸ

Ե. ԼՍ.ԼՍ.ՅԵՍՆԻ

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐԸ

Վանայ վիլայեթի ասորիները գլխավորապես կենտրոնացած են Հաքեարի սանջակի արևմտահարավային մասում, Մեծ-Չաբ գետի միջին ընթացքում, ինչպես նաև ցրուած Բէյթէլէբարում, Շամդինանում, Գեաւաում, Թիմարում, Արճէշում:

Թողնելով մի առ մի նկարագրել ասորական գիւղերը Վասպուրականի տեղագրական բաժնում, այստեղ ընդհանուր գծերով բնորոշենք այն վայրը՝ ուր ասորիները կարողացել են պահպանել իրենց ինքնուրոյն, անկախ դիրքը, և որը անագին ազդեցութիւն ունի սրանց բնակութեան, կենցաղի և պարապմունքի վրայ:

Ասորիների տոհմական (աշիրէթային) երկիրը՝ Թիար, Թըխում, Բազ, Ջելու, Դէզ՝ չափազանց լեռնոտ է: Ընդհանուր առմամբ Ջելուի կոչուած լեռնաշղթաների բազմաթիւ ճիւղերը միմեանց կտրատելով յառաջացնում են փոքրիկ, նեղ հովիտներ, որոնց միջև հաղորդակցութիւնը չափազանց դժուար է կատարուած: Լեռներն ընդհանրապէս մերկ են, ապառաժոտ և շատ տեղ ուղղահայեաց. ամենաբարձր գագաթը՝ Դուրիկ՝ հասնում է 13,000 ոտնաչափ բարձրութեան: Լեռներից միայն միջանիսը, այն էլ ոչ ամբողջովին, այլ միայն կրճքերը, պատած են մացառներով:

Մանուրակ աղբիւրներ, արագահոս վտակներ գրեթէ ամեն մի լեռան լանջից գլորւում են դէպի Մեծ-Չաբ գետը, որ հազարաւոր պտոյտներ է կազմում, հպատակուելով լեռների քմահաճոյքներին:

Բուսականութիւնը չափազանց աղքատ է, որովհետև երկրի մեծ մասը քարքարոտ է և ապառաժոտ, սակայն հովիտներն այնպիսի մեծ խնամքով են մշակուած, որ ոչ մի կաժան անգամ բաց չէ մնացած. ճանապարհները ձգւում են ոչ թէ գիւղի միջով, այլ կողքից, լեռների քարքարոտ լանջերով: Շատ տեղեր մի մետրաչափ լայնութեան տերրամներ են շինուած լեռների լանջերին և

(4623-91)

93-99

ցանուած: Հացահատիկներ կամ բոլորովին չեն ցանուում և կամ չափազանց քիչ, որովհետև հողը շատ թանգ գնահատելով՝ օգտաւէտ են համարում ծխախոտ, բրինձ, սիմինդր, բամբակ ցանել և պտղատու ծառեր տնկել:

Տները շինուած են լեռների լանջերին, մէկը միւսից փոքր ինչ բարձր, այնպէս որ մինի կտուրը ծառայում է միւսին իբրև բակ: Երբեմն հովիտնայնքան նեղահասում է, որ հնարաւոր չի լինում մի քանի շարք տներ կառուցահանել, ուստի և՛ միշարքով ձգուում են գետի ուղղութեամբ, ամեն տան առջև ունենալով մի փոքրիկ ազարակ. այսպէս է, օրինակ, Աշուտա գիւղը, որ ունի 500 տուն և ձգուում է մօտ 10 կիլոմետր երկարութեամբ:

Աշուտն այստեղ սքանչելի է, մանաւանդ հովտեմբեր ամիսը և նոյեմբերի կէսը, ձմեռը սաստիկ ցուրտ. յաճախ երկու մետրից աւելի բարձրութեան ձիւն է գալիս, և թխումում, թիարում, Բագում, ուր 35 - 40 աստիճանի թեքութիւն է տիրում, 3—4 ամիսների ընթացքում հաղորդակցութիւնը բոլորովին ընդհատուում է ո՛չ միայն գիւղերի մէջ, այլ և դեկտեմբերից մինչև մարտ ամիսը նոյնիսկ միևնոյն գիւղի 100—150 քայլ հեռաւորութեան վրայ գտնուած տների միջև: Գարունն սկսուում է անձրևներով, և հազիւ մայիսին պարզում են եղանակները՝ յունիսից արդէն սաստիկ շոգը, մոծակները և տենդը այնպէս են նեղում, որ բնակիչները ստիպուած են լինում բարձրանալ եայլաները:

ՀԱՂՈՐԳԱԿՅՈՒԹԻՒՆ

Ասորիները շատ լաւ ըմբռնում են, որ իրենց անկախութիւնը միանգամայն պարտական են այն հանգամանքին, որ այս երկրում ճանապարհներ բոլորովին չկան: Ուշագրաւ է, որ թիարից թխում տանող կածանն ընդհատող քարաժայռը կոչուում է Հարկահանի ժայռ, և պատմում է, որ տաճկաց հարկահանը, հարկեր նշանակելով կարողացել է գալ մինչև այդ ժայռը և աւելի առաջ չէ կարողացել գնալ, որովհետև պէտք է անցնէր ուղղահայեաց, բարձր ժայռի կրճքին ձգուող կէս մետրաչափ լայնութեան կածանով, և այս պատճառով էլ այդ ժայռի միւս կողմի բնակիչները ազատ են մնացել հարկից: Տաճկաց կառավարութիւնը ոյժ չունի ճանապարհներ շինելու, իսկ ասորիները, իրենք միանգամայն հակառակ են, որովհետև կարծում են, որ եթէ ճանապարհներ լինին՝ տաճկաց կառավարութիւնը զօրքեր, կառավարիչներ կուղարկէ այս երկիրը և կը սահմանափակէ իրենց, ասորիների կռքնավարութիւնը: Լեռների ձիւղերը միմեանց չափազանց կըտ-

րատելով, փոքրիկ հովիտներ են առաջացրել, որոնց մէջ մէկ կամ միայն մի քանի գիւղեր են տեղաւորուած, այնպէս որ գիւղից գիւղ անցնելիս՝ ո՛չ թէ հովտի միջով պէտք է անցնել, այլ հարկաւոր է բարձրանալ լեռը և իջնել միւս հովիտը: Լեռներն էլ մեծ մասամբ ժայռապատ են, մի քանիսն ուղղահայեաց, և որ գլխաւորն է՝ մարդկային ձեռքը այս երկրում դեռ ևս ճանապարհներ չէ շինել. և բացի սրանից՝ հովիտների հողը չափազանց գնահատուելով,

ամբողջովին մշակուած է և ճանապարհի համար լեռների

ԳԵՎԻ ԹԻԱՐ

քարքարոտ լանջերը և գետերի անմիջական եզերքներն են թողնուած: Մեծ-Չար գետի հովտում երբեմն ժայռերն այնպէս ուղղահայեաց են իջնում գետի մէջ, որ մարդ մեծ վտանգի է ենթարկում իրեն՝ ժայռի կրճքի նեղ կածանով անցնելու: Բաւական է մի անգորշ քայլ, մի սահթաքումն և մարդ կարող է գլորուել անագին բարձրութիւնից ուղղակի Չար գետի մէջ: Կածանները չափազանց քարքարոտ և ժայռի կրճքերը սահթակիչ լինելով, մարդիկ ստիպուած են եղել ուղիղ կոչուած ոտնամանը հնարել, ձմեռն էլ ծառի ձիւղերից հիւսուած շրջանակներ (ЛЫЖИ) կապել, որ հնարաւորութիւն ունենան երկու մետրաչափ ձեան վրայով քայլել: Այս երկրում միակ գրաստը ջորին է, և այն էլ միայն այն, որ մանկութիւնից վարժուում է այս կածաններով անցնել, այս պատճառով և ամեն տարի գնում են Հալէպում, Մուսու-

լում, Երևանում և բերում, վարժեցնում այս կածաններին: Եւ յի-
րաւի՝ մարդ ապշում է, թէ այս՝ ընդհանրապէս անարգուած կեն-
դանին՝ ինչպիսի զգուշութեամբ և ճարտարութեամբ անցնում է
այնպիսի տեղերով, ուր մարդու գլուխը միանգամայն պտտում է

Մար-Ջայայից դէպի Թխում

և լեզուն չորանում: Ընդհանուր առմամբ հազիւ կարելի է մի ժա-
մում 1—2 կիլոմետր ճանապարհ կտրել:

Սակայն մարդու այս դժոխային նեղութիւնը կարծես վայր-
կենարար անցնում է՝ երբ բարձրանալով լեռան կամ ժայռի
գագաթը՝ սկսում է դիտել իւր առջև բացուած լեռնային սքանչե-
լի տեսարանը:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԹԻԻԸ

Տաճկաստանում պաշտօնապէս վիճակագրական տեղեկու-
թիւններ կանոնաւորապէս չեն հաւաքուած, ուստի անհնարին է
ճիշտ որոշել Վանի վիլայէթի ասորիների թիւը: Ես անձնապէս
կազմեցի Ձուլամերիկի շրջանի, ուրիշ խօսքով՝ աշիրաթային ա-
սորիների վիճակագրութիւնը, այն էլ ոչ թէ հոգիներով հաշուած,
այլ ծխով, որովհետեւ գիւղերում յայտնի է միայն, թէ բանի ծուխ
կամ տուն են իրենք: Ինկատի ունեցայ նաև Վիտալ Գինէի, Մա-
եփսիու և մանաւանդ Շուկովիչիկեանի կազմած վիճակագրութիւն-
ները¹⁾:

¹⁾ Извѣстія штаба Кавказскаго Военнаго Округа, 1904, № 3—4.

Ասորիները ապրում են գլխաւորապէս Տաճկաստանում,
Պարսկաստանում, Ռուսաստանում, Հնդկաստանում, Չինաստա-
նում, Ամերիկայում և ցրուած են համարեա ամեն տեղ:

Ասիական Տաճկաստանում հաշուում է	863,000
Պարսկաստանում	76,000
Ռուսաստանում	2,000
Այս երեք երկրների մէջ՝ 941,000	

Այս երեք պետութեան մէջ ապրողները ըստ կրօնի բաժան-
ւում են այսպէս.

1) Նեստորականներ	135,000
2) Քաղդէա-կաթոլիկներ	23,000
3) Յակոբեաններ	125,000 ¹⁾
4) Լիվանեան կաթոլիկներ (մարոնականներ)	525,000
5) Սիրիական կաթոլիկներ	100,000
6) Քաղդէական լուտերականներ և բողոքականներ	1,000
7) Պրովասլաններ	32,000

Տաճկաստանի ասորիներից միայն Վանի վիլայէթում ապ-
րում են 79,000 հոգի, որոնք չնչին բացառութեամբ նեստորա-
կաններ են և տեղաւորուած են այսպէս.

Հաքեարի սանջակի Ձուլամերիկ կազայում	41,000
» » Գեաւառ »	15,000
» » Աղբակ »	12,000
» » Օրամար »	7,000
Վանի սանջակի Շատախ »	2,000
» » Նոշար »	2,000
79,000	

Մենք գլխաւորապէս կանգ ենք առնելու Ձուլամերիկի կա-
զայի ասորիների վրայ, որոնք մեր անձնապէս կազմած վիճակա-
գրութեամբ 4,855 տուն են, կամ մօտաւորապէս 41 հազար հոգի:

Այս ասորիները իրենց, Ձուլամերիկի կազայի, բնակչու-
թեան 95% են կազմում, Հաքեարի սանջակի 37%, իսկ Վանի
վիլայէթի 17%:

¹⁾ Բացի սրանցից 60,000 յակոբեաններ էլ ապրում են Հնդկաստանում:

ՄԱՐԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ասորիները, ինչպէս ցոյց են տալիս մարդաբանական և լեզուաբանական հետազոտութիւնները, պատկանում են սեմիտական ցեղին:

Մարդաբանական հետազոտութիւններ, մինչև այժմ դժբախտաբար, չափազանց քիչ են կատարուած, այն էլ շատ սակաւթիւ անձերի վրայ: Ընդամենը չափուած են 56 գանգ, որից 22 տղամարդու և 5 կնոջ չափել է Շանտրը¹⁾, 5 էրկերտը²⁾, 11 Ի. Պանտիւխովը³⁾ և 13 Յ. Յարութիւնեանը⁴⁾:

Այս բոլորն էլ միահամուռ վկայում են, որ ասորիները իրենց Ֆիզիքական կազմութեամբ տիպական սեմիտների տպաւորութիւն են թողնում: Շանտրը ենթադրում է, որ ասորիները կովկասում հանդիսանում են սեմիտական ցեղի ամենամաքուր ներկայացուցիչները, որին իբրև ապացոյց, բացի սեմիտական արտաքին տիպից, ծառայում է նաև նրանց լեզուն, որ պատկանում է սեմիտական խմբի արամէական ճիւղին:

Պանտիւխովը ասորիներին համարելով հին քաղղէացիների ամենաքիչ խառնուած սերունդը, շատ նմանութիւն է գտնում Ալալցխայի հրէաների հետ⁵⁾:

Ըստ էրկերտի՝ ասորիները ունին սև մազեր, թխագոյն աչքեր, բարձր ճակատ, հաստ շրթունք, փոքր ինչ առաջ ցցուած այտոսկրներ և տափակ ծոծրակ:

Ըստ Ի. Պանտիւխովի ասորիներն ունին սև, թեթև ալիքաւոր մազեր և խիտ ունքեր:

Ըստ Շանտրի՝ ասորիներն թխաղէմ են, ունին սև, ալիքաւոր և հարթ մազեր. շատերի աչքերը թուխ են, շրթունքները բարակ, բերանը բնական, 49 հազարամետր բացուածքով, ուղիղ և առողջ առամիներով:

Յարութիւնեանը այսպէս է բնորոշում ասորիներին.

Սրանց հասակը միջակից բարձր է (34,8%) աւելի հակուած դէպի բարձրահասակը (30,2%): Կուրծքը լաւ է զարգացած, և

Ջելալի մեղիք իւր ընտանիքով

¹⁾ E. Chantre. Recherches anthrop. dans le Caucase. T. IV. 1887 և Arch. du Museum d'Hist. Natur. de Lyon. t. VI. 1895.

²⁾ P. Фонь-Эркертъ. Антроп. измѣренія кавказскихъ народовъ. Изв. Кавказск. Отд. И. Р. Г. О. т. VIII. 1884—1885.

³⁾ И. И. Пантюховъ. Антропол. наблюденія на Кавказѣ. Зап. Кавказ. Отд. И. Р. Г. О. т. XV. 1893.

⁴⁾ А. Арутюновъ. Къ антропологии айсоровъ. Русскій Антропологическій Журналъ 1902 г. № 4.

⁵⁾ А. Арутюновъ. J. գ. հր. 109.

հասակի կիսից անցնում է: Իրանը, վերին և ներքին անդամները և սրանց զանազան մասերը չափաւոր և համաչափ են զարգացած. դէմքը—լայն չէ, նեղ այտոսկրներով, բաւական բարձր ճակատով. քիթը երկարութեամբ միջակ է. դէմքի երեք մասերից, այսինքն ճակատից, քիթից և դէմքի ներքին երրորդ մասից, վերջինս փոքր ինչ երկար է. աչքերն ու բերանը միջակ մեծութեան են: Գլուխը բաւական մեծ է, միայն մեծացած է զլխաւորապէս ուղղահայեաց ուղղութեամբ, շնորհիւ գանգի մեծ բարձրութեան. յետևից, ընդհակառակը, կարծէք ճմլուած է, ունենալով տափակ ծոծրակ: Ասորիները շատ շատերը (88⁰/₁₀) սաստիկ բրախիցեֆալ են (կարճագլուխ), ունենալով զլխի նշանացոյց միջին հաշուով 87,72: Ասորիների մեծամասնութիւնը սևորեակ է, թուխ մորթով և թխագոյն աչքերով, աւելի մութ երփով, սև, ալիքաւոր մազերով, ինչպէս զլխի, այնպէս և՛ մօրուքի վրայ: Մարմինը բաւական վաղ և առատ ծածկուած է մազերով ¹⁾:

Այս տեղեկութիւնները վրայ ինձ մնում է աւելացնել, որ թիարի, թխումի և Դէզի բնակիչները ենթակայ լինելով յարատև տենդին, դեղնած են:

Կանայք ենթակայ լինելով ծանր աշխատանքի, ընդհանրապէս նիհար են և արագաշարժ: Նրանցից շատերը ունեն բաւականին նուրբ դէմքի գծեր և գեղեցիկ են:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԼԵԶՈՒՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ասորիներն այժմ խօսում են նոր ասորերէն լեզուով, որ հին սիրիական լեզուի մի բարբառն է, քերականական որոշ փոփոխութիւնների ենթարկուած և քիւրդ ու թիւրք, արաբական և պարսիկ բառերով հեղեղուած: Այս լեզուն պատկանում է սեմիտական խմբի արամէական ցեղին և շատ մեծ նմանութիւն ունի երբայերէնի հետ:

Փամասացութիւնը դեռ մինչև այժմ էլ հին սիրիական լեզուով է կատարուում և եկեղեցական բոլոր գրքերը նոյն լեզուով են: Ժողովուրդը բոլորովին չի հասկանում այս լեզուն, ուստի շատ անգամ կարգացուած աւետարանը բահանան բացատրում է նոր ասորերէն լեզուով:

Հաքեարի բոլոր ասորիները գիտեն իրենց մայրենի լեզուն և միմեանց հետ ընդհանրապէս այդ լեզուով են խօսում: Բացի այս, շատերը խօսում են նաև քրդերէն, իսկ թուրքերէն շատ քչերը,

¹⁾ А. Арутюновъ. J. г. кр. 100.

այն էլ Ջուլամէրիկի և Բաշկալէի հետ մօտիկ յարաբերութիւն ունեցողները: Թիարում, Թխումում, Բազում տիրապետում է միայն ասորական նոր լեզուն, գրեթէ ոչ ոք չգիտէ ոչ քրդերէն և ոչ էլ թուրքերէն:

Ասորոց այժմեան գրականութիւնը չափազանց աղքատ է; գրութիւնը դժուարին, որովհետև ամբողջ այբուբենը կազմուած է միայն 22 տառից, որոնցից միայն 4 ձայնաւոր են և այս անյարմարութիւնը հարթելու համար վաղուց ի վեր գործ են ածարուում առանձին նշաններ, ձևափոխելու տառերի հնչիւնը: Եկեղեցական գրքերի մեծագոյն մասը դեռ ևս ձեռագիր է. կան մի քանի հրատարակութիւններ Նիւ-Նօրք և Ուրմիա կատարուած: Ամբողջ Վանի վիլայէթում մի ասորական տպարան չկայ: Խմորատիպ և ձեռագիր տպարանական հրատարակութիւններ, որ հայերի մէջ եղել են և կան՝ ինչպէս Վանում, Աղթամարում, Շատախում, Մոքսում, ասորիների մէջ բոլորովին չկան: Սրանց միակ թերթը հրատարակուած է Ուրմիայում, ուր միսիօնարների շնորհիւ բացուած են մի քանի տպարաններ և տպագրուում են գրքեր:

Գրագիտութիւնը չափազանց քիչ է տարածուած, հազիւ 1 տոկոս, իսկ կանանց մէջ կարծէք միակ բացառութիւնը կազմում է մարշմոնի բոյրը՝ Սալվի-խանումը, որ անգլիական միսիօնարների շնորհիւ ստացել է շատ լաւ կրթութիւն, ազատ խօսում և գրում է անգլիերէն, ինչպէս և նոր-ասորերէն և այժմ վարում է կաթողիկոսական դիվանի գործերը, թէպէտ և առանձին դիվան, դիվանապետ, գրագիրներ չկան, ամեն ինչ կատարուում է մեծ մասամբ բերանացի, կամ յանձնարարութիւններով, որովհետև նոյնիսկ մեկիքները գրագէտ չեն: Նոր-նոր միսիօնարները սկսել են բաց անել դպրոցներ:

Ուշագրաւ է որ սրանց մէջ ևս գրագէտները տիրացու են կոչուում, որովհետև ամեն մի գրագէտ հաճոյքով տիրացութիւն է անում. և տիրացու կոչումը մի տեսակ պատուանոն է կազմում: Ջեղուի երիտասարդ մեկիքը, որ գրագէտ է, և ամեն առաւօտ երեկոյ եկեղեցում տիրացութիւն է անում, իւր հասցէն ինձ թելադրելիս ասաց. Ջեղուի մեկիք՝ տիրացու Ջիրբայիլ. և երբ ես կրկնեցի առանց տիրացու բառի, նա ինձ հպարտութեամբ նկատեց, թէ պէտք է աւելացնել տիրացու բառը, որովհետև ինքը միւս մեկիքների պէս չէ, այլ գրագէտ է:

Ժողովրդական բանահիւսութիւնը մեծապէս ենթարկուած է քրդական ազդեցութեան, շատ սակաւաթիւ են ասորական ժողովրդական երգերը, որովհետև ընդհանրացած սովորութիւն է քրդերէն երգեր ասել, քրդերէն հէքիաթ պատմել:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԿՐՕՆԸ

Վանի վիլայէթի ասորիները մեծազոյն մասը հաւատարիմ է մնացել իւր ազգային եկեղեցուն և միայն մի աննշան մասն է ընդունել կաթոլիկութիւն և բողոքականութիւն:

Ասորիներն իրենց ազգային եկեղեցին կոչում են արեւելեան, իսկ օտարները՝ նեստորական:

Աւանդութեան ասելով սրանք քրիստոնէութիւն ընդունել են Պետրոս առաքեալի աշակերտ Մար-Աղայից և Մար-Մարից: Պետրոս (Սիմոն) առաքեալը, որ նախ Անտիոքի պատրիարք է եղել և Սիրիայում քրիստոնէութիւն քարոզել, այս ասորիների մէջ այն աստիճանի մեծ ազդեցութիւն է ունեցել, որ սկզբից մինչև այժմ այս եկեղեցու գլուխ պատրիարքը կրում է մար շիմոն, այսինքն տէր, սուրբ Սիմոն կոչումը:

Հինգերորդ դարում ասորիներն ընդունել են Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Նեստորի վարդապետութիւնը, այս պատճառով էլ այժմ սրանց կոչում են նեստորական: Շուտով այս եկեղեցու մէջ ևս պառակտումն է ընկել Եւտիքիոսի վարդապետութեան շնորհիւ, որի քարոզիչ Յակոբ Բարադայի անունով կազմուել է Յակոբեան եկեղեցին:

VIII դարում Ս. Մարոնը Սիրիայի Լիւանում քարոզել է միաբնութականների (МОНОТЕЛИТИЗМЪ) վարդապետութիւնը, որի անունով և՛ նրա հետևողները կոչւում են մարոնականներ:

Միջին դարերում կաթոլիկ եկեղեցին չորս դար շարունակ աշխատել է միացնել ասորիներին կաթոլիկ եկեղեցու հետ, սակայն միայն 1445 թ. Սիրիայի մարոնականները միաբանել են, ընդունելով կաթոլիկութեան գլխաւոր դաւանանքները, սակայն պահել են սիրիական լեզուն և ծէսերը, իսկ 1636 թ. Կղէմէս XII պապի ժամանակ վերակոչուել Լիվանի կաթոլիկներ:

Նոյնպիսի յաջողութեամբ կաթոլիկ եկեղեցին գործել է նաև Միջագետքի նեստորականների մէջ, որոնք XVI դարի կիսից անջատուել են իրենց ազգային եկեղեցուց և կազմել քաղղէական կաթոլիկ եկեղեցին:

Յակոբեանների մէջ կաթոլիկութիւնը չի կարողացել մուտք գործել մինչև XIX դարը, սակայն սրա երեսնական թուականների կազմուել սիրիական-կաթոլիկ եկեղեցին:

Մօտաւորապէս նոյն միջոցին սկսուել է քարոզուել նեստորականների և յակոբեանների մէջ բողոքականութիւնը, իսկ նոյն XIX դարի վերջին Պարսկաստանի նեստորականների մէջ մեծ յաջողութեամբ հիմնուեց ուսուպրավասլաւ եկեղեցին:

Պէտք է նկատել ընդհանրապէս՝ որ այս, տարբեր կրօններին պատկանող ասորիները կիսակիրթ լինելով, ոչ միայն չեն միանում միմեանց հետ ազգային գաղափարով, այլ և միմեանց սաստիկատում են և օտար համարում:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Վասպուրականի ասորիները բաժանուում են երկու մեծ խմբի, ազատ լեռնականներ և ռայա-ստրուկներ: Առաջիններն ապրում են Հաքեարի լեռնային մասում, իսկ երկրորդները նոյն շրջանի դաշտային և մասամբ Վանի շրջանում: Առաջինները պահպանել են իրենց անկախութիւնը, և ազգային, ինքնուրոյն կազմակերպութիւնը, իսկ երկրորդները զրկուած իրենց ինքնուրոյն կազմակերպութիւնից, ստրկացած են բէկերի ձեռքում և կամ միանգամայն ենթարկուած տաճկական իշխանութեան:

Լեռնականները կազմում են քաղաքական և կրօնական տեսակէտից մի միութիւն, ունենալով իրենց ներկայացուցիչը յանձին մարշլմոնի, որ համարում է սրանց թէ կրօնական և թէ քաղաքական պետը, ենթարկուած տաճկաց սուլթանի գերիշխանութեան: Ասորական այս միութիւնը դեռ մինչև այժմ էլ գրեթէ անկախ, ներքին, ինքնուրոյն կազմակերպութիւն ունի՝ ստորաբաժանուելով մի քանի տոհմի, որոնք կառավարում են իրենց տոհմային մելիքներով և ղեկավարում տոհմային սովորութիւններով: Տոհմերն էլ ստորաբաժանուում են օջախների կամ կարիւնների, որոնցից իւրաքանչիւրը բաղկացած է մի քանի ազգակից գերդաստաններից, որոնցից աւագագոյնը և կամ հօրը վարում է տանուտիրոջ պաշտօնը:

Իբրև միութիւն ասորիներն ունեն մի ընդհանուր տերրիտորիա՝ Բոչանէս, Մեծ ու Փոքր Թիար, Թխում, Բագ, Զիլու և Ըշտագ, ուր բացի իրենցից հազիւ 5% քրդեր են բնակուում, որոնք, սակայն, մեծապէս ազդուած են սրանցից, գիտեն սրանց լեզուն, և ենթարկուում են ասորի մելիքներին:

Բացի ընդհանուր տերրիտորիայից, սրանք պահպանել են իրենց լեզուն, ազգային եկեղեցին, ազգային որոշ սովորութիւններ և տրադիցիաներ: Միութեան գլուխ համարում է մարշլմոնը, որ թէ կրօնական և թէ քաղաքական պետ է համարում: Սն է լուծում կրօնական հարցերը, տնօրինում եկեղեցական գործերը, որոշում ամուսնական խնդիրները, կատարում եպիսկոպոսների ձեռնադրութիւն և աստիճաններ տալիս: Սն է հաւաքում տաճիկ կառավարութան հասանելիք հարկերն ու յանձնում նրան, մի

որն է ազգային ապստամբութեան կամ ինքնապաշտպանութեան միջոցին, ինչպիսին եղել է Բաղիր-խան-բէյի ժամանակ, սն է ասորի կամաւորների գլուխ անցնում և ղեկավարում կռիւները, բանակցում և դաշն կապում: Սն է հաստատում ասորի մելիքներին և նրանց պաշտօնանկ անում, դատում քրէական յանցանքները:

Առաջին մարշլմոն եղել է Մար Մարին, որին յաջորդել են Աբրէէս, Աբրահամ, Յակոբ և ուրիշներ՝ ընտրութեամբ, XV դարում այս աթոռ վերապահուել է Մոմմա տոնմին և մինչև 1889 թիւը մարշլմոններ ընտրուել են այս տոնմի Հորմէս գերդաստանից, իսկ այնուհետև մինչև այժմ՝ այդ գերդաստան ընդհատման պատճառով՝ Շահմիր գերդաստանից: Սովորաբար մարշլմոնի եղբորը գլխից ընտրելագոյնը ընտրւում է վարելու հօրեղբոր գերագոյն պաշտօնը:

Այս մարշլմոնների առաջին աթոռը հաստատուել է Կտեղիֆօնում (Բաղդադից հարաւ, Տիգրիսի վրայ), ապա Մուսուլում՝ յատկապէս Ալիոզ գիւղում (Մուսուլից հիւսիս արեւելք) և XVII դարի երկրորդ կիսից Հաքեարի սանջակի Զուլամերկի կազայի Բոչաննէս գիւղում:

Մարշլմոնից յետոյ առաջին տեղը զբաւում է սէյմանա դըմարշլիմօն (մարշլմոնի տեղակալ), որ միտրապօլիտի տիտղոսն է կրում և բնակւում է Գեաւառի Նէօչիա գիւղի մօտի Դեբ վանքում: Սրանք ևս ընտրւում են միևնոյն Մար Խնանիշու (Գրիստոսի փառք) գերդաստանից, միշտ եղբոր որդին յաջորդելով իւր հօրեղբորը:

Մետրապօլիտը համարւում է մարշլմոնի տեղակալը և նրա երկարատե հիւանդութեան և կամ թեմից բացակայած միջոցում փոխարինում է նրան: Նա մեծ դեր է խաղում մարշլմոնի ընտրութեան և մանաւանդ օձման ժամանակ. նա է բազմեցնում ընտրեալին մարշլմոնի դահլը, օձում է և տալով հայրապետական գաւազան, ողջունում է նրան եկեղեցու և հօտի կողմից: Այսպիսով մետրապօլիտը, ասորիների բացատրութեամբ, դառնում է մարշլմոնի համար այն, ինչ որ Յովհաննէս Կարապետը Յիսուս Գրիստոսի ¹⁾:

Մետրապօլիտին ենթարկւում են եպիսկոպոսները, որոնց ժողովուրդը կոչում է արուճա (մեր հայր), որոնք կուսակրօն են: Սրանք ևս ընտրւում են նշանաւոր գերդաստաններից և յաճախ սերնդական են: Ամբողջ Տաճկաստանում կան միայն չորս եպիսկոպոս:

Նորին Աբուրիւն Մարօրման Թեմիամից

¹⁾ Софоній: Историческій очеркъ несторіанизма отъ его появленія до востоящаго времени. Կր. 69—70.

Եպիսկոպոսներին ենթարկում են քահանաները (կաշա), որոնք ամուսնացած են լինում և սերունդէ սերունդ յաջորդում: Սրանք ընտրւում են համայնքից և ձեռնադրւում եպիսկոպոսից: Հոգևորականութեան պահպանութեան համար տղամարդիկ մէկ և կանայք կէս զուրուշ տուրք և տասանորդ (մուսասէրէ) են վճարում բոլոր ցանքսերից՝ հացահատիկներից և բանջարեղէնից: Բարձրագոյն հոգևորականութեան պահպանութեան համար հաւաքւում է ընդհանրապէս տարեկան տուրք, որ տեղական հոգևորականութեան տրուող տուրքին հաւասար է, նրան է պատկանում նաև ոճրագործների վրայ դրուած տուգանքները: Երբ մարշլմոնն այցելութեան է ելնում իւր հօտին՝ ամեն գիւղ պարտաւոր է թէ խաչահամրոյր և թէ գառ, ոչխար նուէր տալ:

Լեռնական կիսանկախ ասորիները բաժանւում են հետևեալ եօթ աշիրէթների կամ տոհմերի՝ Վերին Թիարի, Ներքին Թիարի, Թխումի, Թալի, Բազի, Զիլուի (ա. Զարանի, բ. Զէէրի) և Դէզի: Իւրաքանչիւր տոհմ կենտրոնացած է մի որոշ երկրի վրայ, որ կրում է տոհմի անունը, կազմում է մի քանի գիւղ, ունի ընդհանուր արօտատեղի, ձմեռանոց, անտառ, և վարելահող. վերջինս արդէն ընդհանուր սեպհականութիւնից անցել է մասնաւոր սեպհականութեան:

Իւրաքանչիւր սերունդ ունի ինքնուրոյն, անկախ կառավարութիւն իւր ներքին գործերի վերաբերմամբ, իւր զօրապետ-գաւառուր՝ մելիքը, իւր եկեղեցին ու քահանաները:

Իւրաքանչիւր տոհմ իւր նուիրական սրբութիւն համարում է իւր հիմնադիր նախահօր գերեզմանը, նրանով երդւում և յաճախ իւր հասարակական ժողովները նրա շուրջը գումարում:

Իւրաքանչիւր տոհմ ունի իւր առանձին գերեզմանատունը, ուր բերւում, թաղւում են նոյն տոհմի և՛ այն անդամները, որոնք օտարութեան մէջ են մեռնում:

Իւրաքանչիւր տոհմի մելիքը ընտրւում է մի որոշ, հին և զօրեղ գերդաստանի անդամներից: Իսկապէս այս ընտրութիւնը կատարւում է միայն ձևապէս, մելիքի մահուան պատճառով հաւաքուած ամբոխը իւր հաւանութիւնն է տալիս սովորաբար մելիքի աւագ որդուն, երբեմն էլ եղբօրը և սա մի ընծայով ներկայանում է մարշլմոնին և նրանից մի խալաթ ստանալով հաստատւում մելիքական պաշտօնի մէջ:

Մելիքը կարգ է պահում երկրի մէջ, կամաւորների գլուխն անցած պաշտպանում է իւր տոհմը շրջակայ ասորի միւս տոհմերի և բրդերի յարձակումներից և կամ ինքը յաճակումներ գործում,

Նորին Սրբօրին Մարգարէն Աննիամին

ստանում է տանուտէրերից նրանց հաւաքած հարկերը և տանում յանձնում մարշլմոնին, վարում քաղաքացիական դատերը, իսկ քրէ-ականների վերաբերմամբ դիմում մարշլմոնին:

Տոհմերը բաժանուում են սերունդների կամ օջախների և կամ կարիւանների: Այսպէս Վերին Թիարի տոհմը բաժանուած է հինգ սերնդի՝ Բենիմաթա, Լաքիփա, Ռունթա, Ղալայաթա և Բիալաթա: Ներքին Թիարը 6 սերնդի՝ Բինեմաթա (Լիզան գիւղում), Լա-գիպտա (Աշութա գիւղում), Սալաքաք, Բիրաուլէ, Մինանիշ և Չաւիթա համանուն գիւղերում:

Իւրաքանչիւր սերունդ համարում է իրեն միւնոյն նախա-հօրից սերած, տիրապետում է միւնոյն հողաբաժնին, ունի ընդ-հանուր գերեզմանատուն և ներքին գործերը վարում է հասարա-կական կամ ծերերի ժողովներով, որին նախագահում է տանու-տէրը:

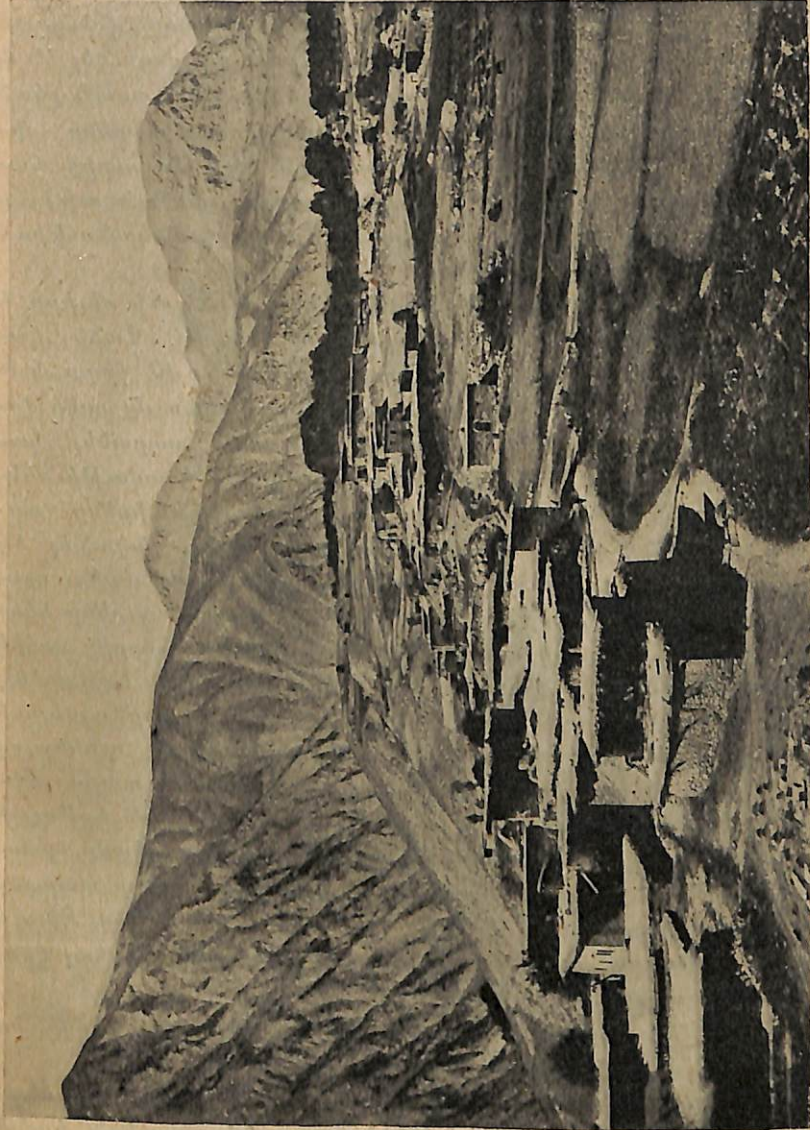
Սովորաբար տանուտէրը ընտրում է նշանաւոր, հին և զօ-րեղ գերդաստանից և հաստատում նոյն տոհմի մեկիքից, որից միանգամայն կախուած է մնում: Սն է գանձում հարկերը և յան-ձնում մեկիքին, սն է հաւաքում կամաւորներ և առաջնորդում մեկիքի մօտ՝ կռուի դնալու, սն է վարում դատերը, ծանր յան-ցանքների համար դիմելով մէկիքին:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԲՆԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Որպէս հին ասորիների ժառանգներ, այս ասորիները ժառան-գել են պատերազմական ոգին, երկիրն էլ լեռնային և թշնամի քիւրդ ժողովրով շրջապատուած լինելով, մեծապէս նպաստել է այդ ոգու վարգաջման: Ասորի երեխայի անուշը լաւ մարտիկ դառնալն է, նրա սիրած խաղալիքը՝ աղեղը, որով թռչուններ է որսում: Թէ չափահասների և թէ երիտասարդների գօղում խը-րուած է լինում կեռ գաշոյնը, զարդարուն, արծաթապատ երա-խակալով. նոր ձեւի հրացաններ համարեա ամեն տան մէջ մի քա-նի հատ կարելի է գտնել:

Ասորիներն ընդհանրապէս անկիրթ են, անգրագէտ, մանա-ւանդ թխումի բնակիչները. սրանք չունին և ոչ մի դպրոց. վեր-ջերս անգլիական և կաթոլիկ միսիօնարները բացել են մի քանի դպրոց, սակայն սրանք ևս ղեռ անուանական են: Նոյն իսկ մե-լիքները անգրագէտ են և բացի իրենց մայրենի լեզուից՝ թուր-քերէն անգամ չգիտեն: Քահանաներից շատ քչերը հասկանում են իրենց կարգացած աւետարանը: Տգիտութեան հետ կոպտութիւնը,

93-99

Բնակիւ, Ասորաց կարգալիքաւմիս գիւղը

իշխանութեան չհնազանդուելու, կեղեքելու, կողոպտելու ինստինկտները շատ զարգացած են:

Կրօնական ոգին բաւական վառ է, սակայն վերջերս միսիօնարներին գործունէութիւնը ձգել է կրօնի նշանակութիւնը և նրան դարձրել փող վաստակելու միջոց: Շատերը ընդունել են և ընդունում են կաթոլիկութիւն՝ գրաւուած իրենց առաջարկած փայլուն ոսկիներէից, սակայն հէնց որ դադարում են իրենց սիրաշահել, վերադառնում են հին հաւատին և կամ մի ուրիշ հաւատ ընդունում, այնպէս որ միսիօնարական գործունէութիւնը համարձակ կերպով կարելի է ընդունել ժողովրդի անկրօնութեան և բարոյական անկման պատճառ:

Յիշեմ գոնէ մի դէպք.—Ինձ հիւրընկալող Ջելուի մելիքը և նրա աներ քահանան դառնացած պատմում էին, թէ Վանի կաթոլիկ եպիսկոպոսը այցելել է Ջելուի գիւղերը և 40 հոգու կաթոլիկ դարձնելով քահանայ ձեռնադրել և ամսական մի ոսկի թուշակ նշանակել, ստիպելով, որ սրանք աշխատեն տարածել կաթոլիկութիւնը: Այս հանգամանքը բաւական մեծ խոտովութիւններ յատճառ է եղել, շատ հայրեր դուրս են վաճառել իրենց գաւակներին իրենց գերդաստանից, որովհետև սրանք ընդունել են կաթոլիկութիւն՝ գրաւուած իրենց խոստացուած ոսկիներէից, որը, սակայն չստանալով, նորից վերադարձել են իրենց մայրենի եկեղեցու գիրկը: Նոյն իսկ այդ քահանաները վերջին տարիս ոտձիկ չեն ստացել, ուստի և մի քանիսը կրկին նեստորական են դարձել, մի քանիսն էլ՝ բողոքական: Երբ ես եկայ Դիզա աւանը, այցելեցի այնտեղի կաթոլիկ գործակալին՝ յանձնարարական ունենալով Վանի կաթոլիկ եպիսկոպոսից՝ ինձ տեղեկութիւններ տալու: Սենեակը լիքն էր ասորիներով: Քահանան, որ բաւական կրթուած մի ասորի է և վարժ խօսում է ֆրանսերէն, ոգևորութեամբ պատմեց ինձ, թէ ինչպիսի արագութեամբ կաթոլիկութիւնը տարածւում է ասորիների մէջ և ի միջի այլոց մատնացոյց արաւ Ջելուի մելիքի և նրա աներ քահանայի վրայ, որ նոյնպէս ներկայ էին, որպէս ջերմեռանդ կաթոլիկների:

— Մի՞թէ դուք էլ կաթոլիկութիւն էք ընդունել, հարցրի ես զարմացած՝ Ջելուի մելիքին և քահանային:

— Այո, մենք էլ փրկուածներէից ենք, պատասխանեցին նրանք:

Սակայն յետոյ գալով իմ իջևանը, այդ նեստորական կրօնի նախանձախնդիր մելիքն ու քահանան յայտնեցին ինձ, թէ իրենք միայն երեսանց կաթոլիկ են, որ շատ չի անցնիլ, գործակալի ոսկիները կը հատնեն, իրենք կրկին նեստորական կը դառնան:

Մեզ փող է պէտք, փող, աւելացրին նրանք, կրօնը փոր չի կըշտացնիլ:

Մի կէտ ևս, որի վերաբերմամբ անուշադիր չի կարելի լինիլ,—այդ խաչագողութիւնն է, որ սաստիկ տարածուած է մանաւանդ Ջելուի մելիքութեան մէջ: Բազմաթիւ ճարպիկ ասորիներ շրջում են Ռուսաստան և եւրոպական այլ պետութիւններ՝ իբր Երուսաղէմի կամ մի այլ սրբավայրի միաբան և ժողովարարութիւն անում, սրբոց մասուքներ ման ածում: Այս արհեստով պարագողները չափազանց աչքաբաց են և միբանի լեզուներ գիտեն: Ես տեսայ մինը՝ որ ազատ խօսում էր ֆրանսերէն, իտալերէն և սպաներէն և որ երկար տարիներ թափառել էր այս երկրներում իբր Երուսաղէմի կաթոլիկ միաբան: Մար-Սաբաում Աշութա գիւղի քահանան, մտածելով ինձ հաճոյք պատճառել, ուսեսերէն լեզուով օրհնեց սեղանը և վերջը խոստովանեց, որ երկար ժամանակ շրջել է Ռուսաստանում իբր Երուսաղէմի միաբան:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ՊԱՐԱՊՄՈՒՆԻԲԸ

Ձուլամերիկի շրջանի ասորիները գլխաւորապէս պարագող և են այգեգործութեամբ, գինեգործութեամբ, մեղուապահութեամբ, խաշնարածութեամբ, և մասամբ երկրագործութեամբ: Պտղատու ծառերի մէջ առաջին տեղը բռնում է ընկուզենին, ապա խընձորենին, տանձենին, կեռասենին, թթենին, դեղձենին և նռնենին: Այս բոլոր տեսակի ծառերին փաթաթուելով բարձրանում է խաղողի որթը, ծառի ձիւղերի և պտուղների միջից քաշ անելով իւր ողկոյզները: Այսպէս են աճում խաղողի որթերը, որպէսզի առանձին տեղ չբռնեն:

Գինեգործութիւնն առանձնապէս զարգացած չէ, պարաստուած գինին չի արտահանուում, այլ սպառուում է հէնց իւր տեղում:

Մեղուապահութիւնը դեռ ևս կատարում է հին սխտեմով և ոչ Դադանի: Մեղը շատ մաքուր է և քաղցր ու մեծ հոշակ ունի, մանաւանդ Քոչանիսինը:

Սաշնարածութիւնը սաստիկ տարածուած է. պահում են մեծ քանակութեամբ ոչխար և շատ քիչ այծ:

Ընտանի կենդանիներից պատահում են շատ քիչ քանակութեամբ կով, ամեն մի գիւղում 2—3 հատ եզ, ոչ մի ձի, սակաւաթիւ էլ և բաւականաչափ ջորիներ:

Տեղի սակաւութեան պատճառով տնային թռչուններ անգամ

չեն պահում, որովհետև կարող են անմիջապես տան առջև տարածուող ցանքսերը և պարտեզները փչացնել:

Ցանում են գլխաւորապէս սիմինտը, ծխախոտ, բրինձ, կանեփ և անխոն, նաև շատ քիչ քանակութեամբ ցորեն, կորեկ, կարտոֆիլ և կաղամբ: Շնորհիւ այն հանգամանքի, որ չափազանց մեծ խնամքով են մշակում երկիրը՝ բերքը լինում է մէկին հինգ հարիւր, նոյն իսկ հազար:

Ձմեռը գիւղերում վաստակի ոչ մի գործ չլինելու պատճառով, աշնան վերջին, երբ դեռ ևս ճանապարհները չեն փակուել, գրեթէ բոլոր տղամարդիկ գնում են Մուսուլ, Հալէպ, Ռուսաստան՝ աշխատելու և գարնան սկզբին վերադառնում են իրենց ագարակները մշակելու: Մուսուլում գլխաւորապէս պարապում են կողովագործութեամբ և շատերը սեպհական ագարակներ ունեն ոււնենիներով ծածկուած: Միւս տեղերում սրանք գլխաւորապէս պարապում են բեռնակրութեամբ, մանր առևտրով և մասամբ խաչագործութեամբ:

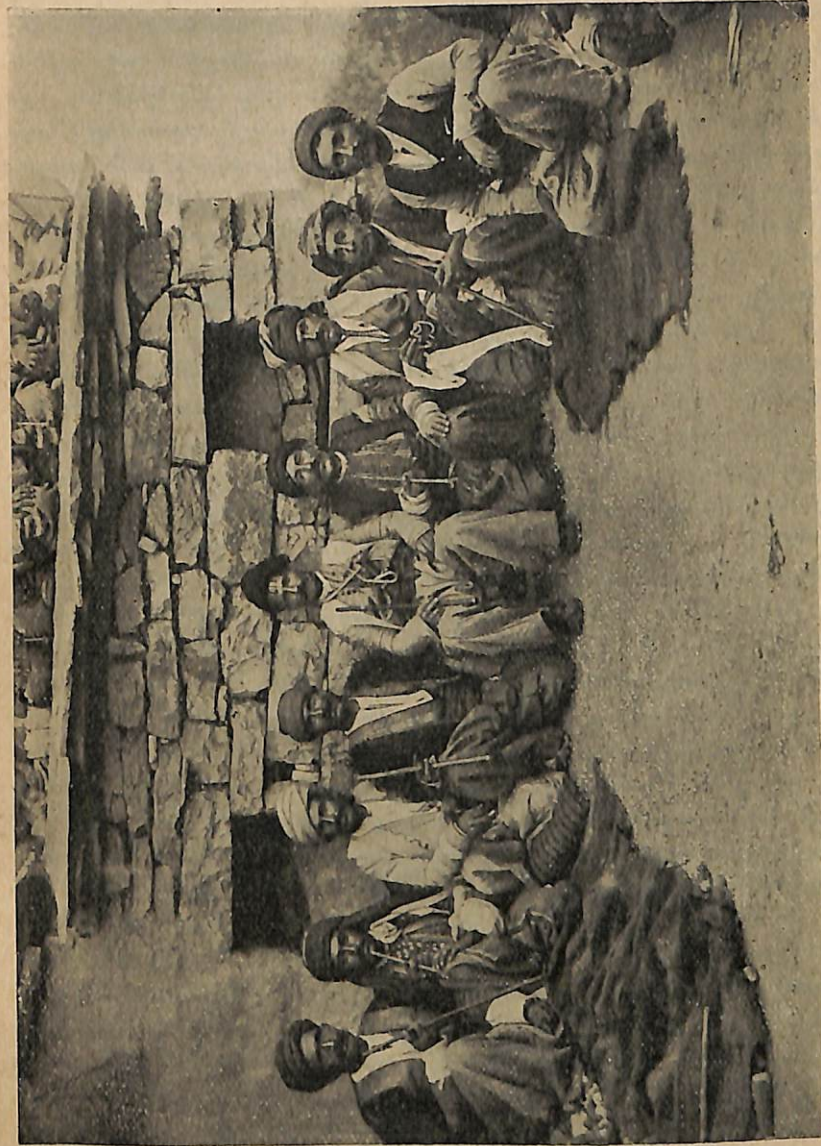
Գեւաւանի և Աղբակի շրջանի ասորիները պարապում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ. ցանում են ցորեն և կանեփ:

ԱՍՈՐԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ *)

ա. Զելուի Զարանիշի մելիքութիւն

Աւանդաբար պատմում է, թէ Նաբուգոդոնոսորի ցեղից Մանդու անունով մինը Արթուր քաղաքից անյայտ պատճառներով դուրս է եկել և իւր Բարութա, Յիօսէփ, Բաբոս և Իսսի չորս եղբայրների հետ սկսել է քայլել, ուխտ դնելով, որ վերահաստատուի այնտեղ, ուր նրա առջև ոչխարի գլուխ և ոտներ կը դնեն: Երկար շրջելուց յետոյ Մանուն եկել է Փաչու գիւղը, ուր մի աղքատ մարդ հիւրասիրել է նրան ոչխարի ոտ ու գլխից պատրաստուած կերակրով: Մանուն տեսնելով որ իւր առաջ դրուած է ոչխարի ոտն ու գլուխը, ասել է, թէ իմ ուխտս կատարուած է, Աստուածային կամքով ես պէտք է այստեղ մնամ՝ այս գիւղի գլուխը դառնալու: Ապա ընտրել է իւր բնակութեան համար մի յարմար տեղ այդ գիւղի հանդէպ, այժմեան Զարա-

*) Կարևոր եմ համարում յիշատակել, որ մելիքների պատմութեան մասին գրաւոր ոչ մի աղբիւրից չկարողացայ օգտուել, որովհետև շատ որոնեցի, բայց չգտայ. ներկայ մարշըմոնի և Քոչանիսի միսիօնարների ասելով այս մասին դեռ ևս ոչինչ չէ գրուած: Այս բոլոր տեղեկութիւնները հաւաքել եմ մելիքանիստ գիւղերում իմ խնդրով համախմբուած ծերունիներից:

Մելիքի դասավարութիւնը

նիշում և կառուցել տուն: Մի օր Մանդուն անտառում ման գալիս տեսել է քառասուն թռչուն, որ դուրս են եկել մի ինչ որ տեղից. որոնք է և տեսել մի սև քար և մօտը մի մեծ եկեղեցի, որի դուռը փակ է եղել: Նոյն գեղերը երազում տեսել է, որ այդ եկեղեցու բանալին և մի բուրվառ մօտակայ սև քարի տակը թաղուած է: Առաւօտեան գնացել հանել է, բացել եկեղեցին և մըտել ներս՝ աղօթել. այդ օրուանից այս եկեղեցին դարձել է այս աշիրաթի համար ամենամեծ ուխտատեղի: Մի օր էլ ման գալիս տեսել է մի մեծ այր, լի մարդկանց մեծ-մեծ կմախքներով. հարց ու փորձ է արել և իմացել, որ պարսիկների հալածանքից մարդիկ փախել, ապաստանել են այս այրում, սակայն նրանք եկել են և դուան առջև խարոյկ վառել ու ծխով խեղդել բոլորին:

Այս նորաշէն գիւղի շրջակայքում ապրելիս են եղել կուպաշտ, մարդակեր մարդիկ, և Մանդուն նրանց քրիստոնեայ է դարձրել, իսկ որոնք չեն կամեցել դառնալ՝ կոտորել է: Չորս զօրեղ տուն չեն կամեցել քրիստոնէութիւն ընդունել, Մանդուն էլ չկարողանալով բոլորին կոտորել, ստիպել է որ ամեն մի տունը շրջակայ մի գիւղ գնայ բնակուի: Նրանք էլ գնացել են, և մինչև այսօր էլ սրանց սերունդները կան, միայն շատ չեն աճել, դարձեալ մի-մի տուն են կազմում:

Այս մեծիք Մանդունի յաջորդել են ուրիշ մեծիքներ, որոնք նոյնպէս մեծիք Մանդու են կոչուել: Սրանցից մինի ժամանակ ասորիների մարշըմոնը Աթուրից փախել, եկել է Ալկուշ (Մուսուլի մօտ), սակայն պարսիկներն այս կողմերին տիրել են և մարշըմոնին տարել Պարսկաստան, և թոյլ տուել ապրելու Շիննու գիւղում: Մարշըմոնը այստեղ հաստատուելով՝ մի մեծ եկեղեցի է կառուցել: Մի առժամանակից յետոյ մեծիք Մանդուն գընացել ազատել է մարշըմոնին գերութիւնից և բերել Ջարանիշ: Այս ժամանակից սկսած վաթսուն տարի շարունակ մարշըմոններըն այս գիւղումն են բնակուել, և սրանցից մինի գերեզմանն էլ այժմ ցոյց է տրւում այս գիւղում: Յայտնի չէ թէ ինչ պատճառներով մարշըմոնը տեղափոխուել է Թըրկունիս գիւղը և ապա Քոչանիս, ուէր ստանալով մեծիք Մանուից: Սակայն մարշըմոնը Քոչանիսում ևս երկար չի մնացել, որովհետև մօտ լինելով Ջուլամէրիկին, շարունակ ենթարկուել է այդտեղ նստող միբրի հալածանքներին, ուստի և՛ տեղափոխուել է Դէզ: Մեծիք Մանուն զժգոհ լինելով, որ մարշըմոնը հեռացել է իւր նուիրած Քոչանիսից, գնացել է Ջուլամէրիկի միբրի մօտ և նրա հետ խորհրդակցելով թէ ինչ միջոցով կարելի է մարշըմոնին կրկին Քոչանիս դարձնել, գնացել է Դէզ և կրակ տուել, այրել մարշըմոնի տունը,

ապա ժողովարարութիւն արել ու Քոչանիսում կաթուղիկոսարան կառուցել, հրաւիրելով մարշըմոնին վերադառնալ Քոչանիս, որ և ստիպուած յանձն է առնում:

Մեծիք Մանդունի յաջորդել է մեծիք Հարօն: Սա յարձակուել է Գեաւառի Խարուատի բերդի վրայ, տիրել, աւերել և մեծ աւար առնելով քրդերից՝ վերադարձել:

Սրա յաջորդը ևս կոչուել է մեծիք Մանդու: Սա ևս իւր նախորդի նման պատերազմասէր է եղել և երբ փոքրիկ դժգոհութիւն է ծագել սրա և մեծիք Խուբեարի միջև, սա յարձակուել է Բազի վրայ, կոտորել, վառել և մեծ աւար առել:

Մեծիք Մանուին յաջորդել է մեծիք Սուլէյման: Սրա ժամանակ օսմանեան կառավարութիւնն ուշադրութիւն է դարձրել այս կողմերի վարչական կազմակերպութեան վրայ, դաւառապետներ է նշանակել Ջուլամերիկի, Գեաւառի, Շամզդինանի վրայ, որոնք ամեն կերպ աշխատել են թոյլ չտալ, որ աշիրէթների միջև կռիւներ ծագեն: Այս պատճառով և՛ թէ մեծիք Սուլէյմանը և թէ սրա յաջորդ մեծիք Շլիմոնը յիշատակելի առանձին մի գործ չեն կատարել և խաղաղութեամբ կառավարել են իրենց աշիրէթը:

Շլիմոնի յաջորդ մեծիք Վարդայի մասին պատմւում է, թէ կաշառուել է Օրամարի քիւրդ աշիրաթի աղայից՝ չպաշտպանելու իւր աշիրաթը, երբ ինքը կը յարձակուի սրա վրայ, և երբ քրդերը եկել, կոտորել, քշել տարել են այս աշիրաթի հօտերը՝ մեծիք Շլիմոնը տեղում հանգիստ նստած է մնացել:

Սրա յաջորդ մեծիք-Իշուն յարձակուել է Թխումի ասորի աշիրէթի վրայ և մօտ 2000 գլուխ ոչխար աւար տարել: Այս միջոցներին Դէզի ասորի աշիրաթն էլ մտել է սրա երկիրը և սրան պատկանող Ղարսու կոչուած տեղը ցանել, և սրա արօտատեղիներում իւր հօտերն արածացրել: Մեծիք Իշուն յարձակուել է Դէզի աշիրէթի վրայ, նրա հօտերը աւար առել և Ղարսուում ցանած արտերն էլ գրաւել և ինքը հնձել տուել:

Մեծիք Իշունին, յաջորդել է մեծիք Միրզան, որի գործունէութեան մասին ոչ մի յիշատակութիւն չէ մնացել: Սրա յաջորդ մեծիք Խալիլի ժամանակ Օրամարի քուրդ աշիրէթը յարձակուել է այս ջելուի աշիրէթի վրայ և մօտ երկու հազար ոչխար քշել տարել: Մեծիք Խալիլ բողոքելով հանդերձ օսմանեան կառավարութեան, 500 ասորի կտրիճներով և 40 օսմանեան զինուորներով գնացել է Օրամար՝ և ստիպել վճարելու 200 լիրա դրամ, 682 ոչխար, 7 ջորի, 4 կով, մի քանի գորգ և այլն:

Սրանից յետոյ 1909 թուին նա գնացել է Եւրոպա, ժողովարարութիւն անելու, ներկայացել է Հոռմի պապին իբր Զեւուի Թագաւոր՝ իւր ազգային շորերով և նկարագրելով երկրում տիրող տգիտութիւնը՝ կոնդակ է խնդրել՝ ժողովարարութիւն անել դպրոցներ հիմնելու: Պապը թոյլ է տուել և նա կարճ միջոցում հաւաքել է 18000 րուբլի, վերադարձել գիւղ, դպրոցական մի շէնքի հիմք ձգել և կրկին վերադարձել Եւրոպա՝ ժողովարարութիւնը շարունակելու: Ըստ երևոյթին այս անգամ Գերմանիայում նա իբր կաթոլիկ վարդապետ է հանդիսացել, որովհետեւ, ինչպէս իմացայ գերմանական փոխ-հիւպատոսից, գերմանական կառավարութիւնը ձերբակալել է նրան իբր խաչագողի և տեղեկութիւններ է ուզել հիւպատոսից:

Այժմ մեկիբուրթեան պաշտօնը մեկիք Սալիլի բացակայութեան պատճառով վարում է մեկիք Զիբրայէլը, մի գրագէտ անձնաւորութիւն, որ գիտէ նաև թուրքերէն խօսել և պարծենում է, որ գիտէ ժամասացութիւն և սարկաւազի աստիճան ունի:

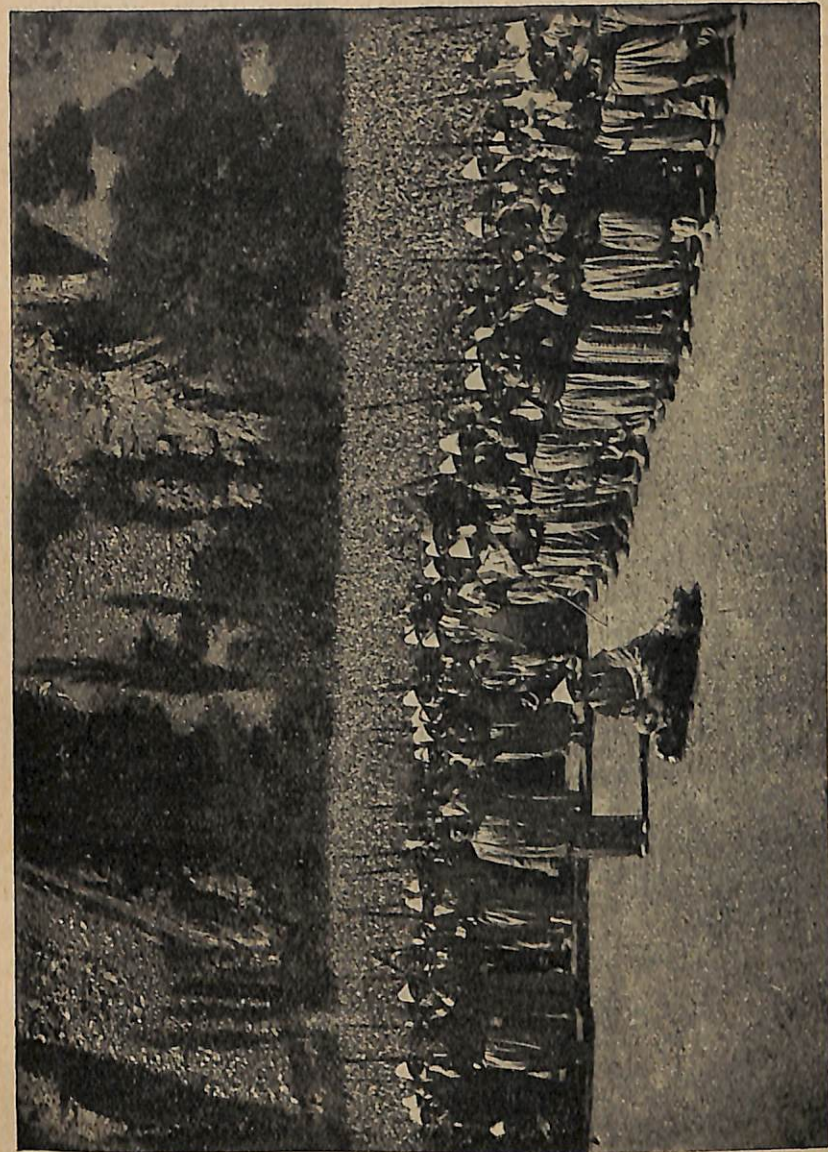
բ. Զիբրի մեկիբուրթիւն

Զիբրի աշիրաթի նախահայր համարւում է մեկիք Զամօն, որ իւր եղբայր Բերիջի և իւր աղխի հետ Բոտանի Տօրնահերայից եկել բնակութիւն է հաստատել Թալանի գիւղում, հալածելով բըրդերին: Սրան յաջորդել են շատ մեկիբներ, որոնցից մինը խնամացել է Զիբրի գիւղի մի ազգեցիկ տան հետ, տալով նրան իւր աղջիկը: Ահա այս տանից դուրս է եկել Հարօն անունով մի քաջ մարդ, որ ստորադրել է իրեն Թալանի գիւղը և խլել մեկիբութեան իրաւունքը: Այնուհետև մեկիբութիւն են արել սրա որդին՝ մեկիք Գէորգիս և ապա թողը՝ մեկիք Համօն, որ ոչ մի նշանաւոր բանով յայտնի չեն:

գ. Վերին Թիարի մեկիբուրթիւն

Վերին Թիարի աշիրաթի առաջին մեկիք համարւում է Մեկիք-Որմըզը: Սրա ժամանակ Զուլամերիկի խան Գարիմ-խանը Սուրան-բաբան քրդական աշիրաթի գլուխն անցած կոտորել է Վերին Թիարի ասորիներին:

Մեկիք-Որմըզը միքանի անձերի հետ փախել, ապաստանել է Սմադար լեռան գագաթը, որտեղից քսան օր շարունակ կոռել է Գարիմ-խանի մարդկանց դէմ: Երբ Գարիմ խանը երկիրն անապատ դարձնելուց յետոյ՝ քաշուել է իւր տեղը, մեկիք-Որմըզը

Մեկիքի անդամները խլելու

իջել է լերան գագաթից, հաւաքել իւր շուրջը սրի բերանից ազատուած, ցիրուցան եղած ասորիներին, տեղաւորել ձամպա գիւղում և կառավարել նրանց մինչև իւր մահը: Նրա գերեզմանը այժմ էլ ցոյց են տալիս ձամպա գիւղում: Ամեն տարի, զատկին, ձամպա գիւղի բոլոր բնակիչները հաւաքուում են այս, իրենց համար նուիրական գերեզմանի շուրջը և օրհնել տալիս: Սրա մօտ թաղուած են նաև յետագայ մեկիքները:

Մեկիք-Որմըզի յաջորդներից հետևեալ երեքի մասին, այսինքն՝ Կեանև, Բենիամի, Նաւնան, ոչ մի ուշագրաւ բան չի պատմուում, իսկ Սմայելի մասին վառ յիշողութիւններ կան: Սրա ժամանակ ասորիները երկրները սկսել են դարձեալ աւերուել քիւրդ՝ այս անգամ Բաղիր-խան-բէյի հրոսակային արշաւանքներից: Մեկիք-Սմայելը երեք օր շարունակ արիարար կուուել է Բաղիր-խան-բէյի դէմ և ապա թեթև վէրք ստանալով՝ ապաստանել է մի անմատչելի լեռ: Բաղիր-խան-բէյ երդումն տալով որ ոչ մի փնաս չի հասցնիլ նրան, համոզում է իջնել Դէրա Մարսաւա գիւղը՝ բանակցելու: Սմայելը իջնում է, և այստեղից, մի աղբիւրի մօտ նստած, այս մեկիքը և Բաղիր-խան-բէյը երկար խօսում են: Վերջը Բաղիր-խան-բէյը առաջարկում է մեկիք-Սմայելին ընդունել մահմեդականութիւն, խոստանալով նրան տալ ամեն ինչ՝ ինչ որ ցանկանայ: Մեկիք-Սմայելը վրդովւում է և պատասխանում, թէ դու ընդունիր քրիստոնէութիւն, ես կըտամ քեզ, ինչ որ ցանկանաս: Այս լսելով Բաղիր-խան-բէյը աչքով է անում իւր ծառաներին և սրանք անմիջապէս խփում, սպանում են մեկիքին:

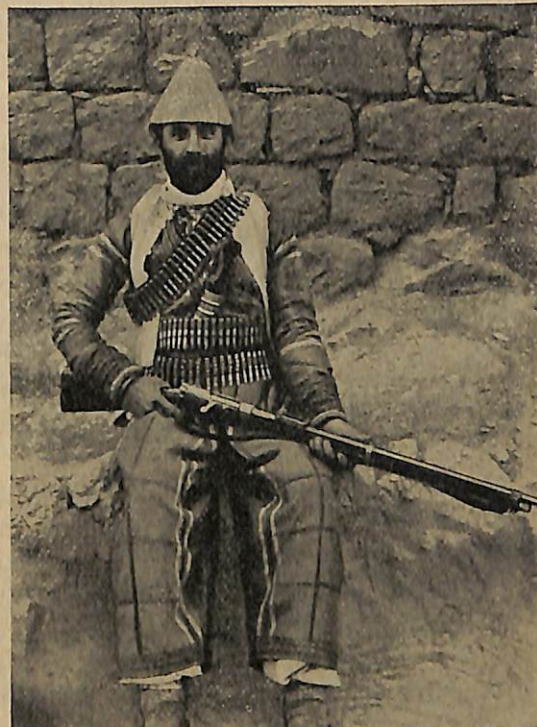
Այս նահատակ մեկիքին յաջորդել են Բենիամի, Փըթիւ, Ջնդու, Նադուր, որոնց մասին դարձեալ չկան յիշողութիւններ: Վերջին մեկիքը այժմեան մեկիք-Իսրայէլն է, որ գրագէտ է և բարեկիրթ անձնաւորութիւն: (Տես մեկիքի ընդունելութիւն պատկերը. ժողովուրդը զինուած ընդ առաջ գալով՝ նրա ոտների առջև ոչխար է դնում):

դ. Ներքին Թիարի մեկիքութիւն

Այս աշիրաթի առաջին մեկիք համարուում է մեկիք-Աւդիշը, որ Ջուլամերիկի միւր Իբրահիմ խանի հետ միացած մի քանի անգամ յարձակուել է Պարսից երկրի վրայ և աւարել: Իբրահիմ-խանը այս յաղթութիւններից յետոյ դնացել Կոստանդնուպօլիս և սուլթանից դրամ կտրելու արտօնութիւն է ձեռք բերել, խոստանալով Ջուլամերիկի շրջանում ճանապարհներ շինել, որ և մասամբ կատարել է:

Մեկիք Աւդիշի գերեզմանը գտնուում է Սալաբաք գիւղում, ամեն տարի, զատկի երկրորդ, մեռելոցի, օրը թէ մեկիքի և թէ գիւղացիների տներից կերակուրներ են բերուում և դրուում այս գերեզմանի վրայ. դալիս են քահանաներ և օրհնում նախ այս և ապա միւս մեկիքների գերեզմանները. յետոյ թէ մեկիքը և թէ գիւղացիները նստում են այս գերեզմանների շուրջը և ուտում բերած կերակրները: Մեկիք Աւդիշի գերեզմանով երդուիլը այժմ էլ շատ սովորական է:

Մեկիք Աւդիշից յետոյ մեկիք է դարձել մեկիք-Բարխօն: Սրա ժամանակ Բոտանի Ջեզիր գաւառի միւրը յարձակուել է Ջուլամերիկի վրայ և յաղթել, ուստի և մեկիք Բարխօն միացել է Բէյ-սուլթաբաբի Գիրաւի Արտուշ աշիրաթի ադա Շաքիւրի հետ և օգնութեան հասնելով Ջուլամերիկի միւրին՝ յարձակուել Ջեզիրի միւրի վրայ, և դուրս բշել նրան Ջուլամերիկի սահմաններից:

Ներքին Թիարի մեկիք Բարխօ

Սրան յաջորդել է մեկիք-Աւդիշ Բ., որ խաղաղութեամբ կառավարել է իւր երկիրը: Սրա գերեզմանը ևս այժմ ցոյց է տըրուում միևնոյն Սալաբաք գիւղում:

Սրա յաջորդ մեկիք-Բարխօն նորից վերսկսել է ասպատակութիւններ կազմակերպել, յարձակուել է Բարուարի միւրի վրայ, աւերել Ղումրի բերդը և մեծ աւար բերել:

Այս ասպատակութիւններից յետոյ ժողովուրդը բերուած աւարով լիացած՝ միառժամանակ խաղաղ է մնացել և այս միջոցին

մելիք Մեալիք-Դանիէլը ներքին բարեկարգութիւններով է զբաղուել և շինել է մի քանի ճանապարհներ:

Մեալիք Դանիէլին յաջորդել է մելիք Բարխոն: Սրա ժամանակ Չալի քուրդ աշիրաթը յարձակուել է սրա երկրի վրայ և քշել, տարել է սրանց հօտերը: Մեալիք Բարխոն ընկել է սրանց յետևից, փախցրել և յետ բերել իրենց հօտերը: Ենթարկուելով կաթոլիկ միսսիօնարների ազդեցութեան, մելիք Բարխոն ընդունել է կաթոլիկութիւն, ուստի և՛ մարշըմոնի կողմից գահընկեց է եղել և նրա փոխարէն մելիք է հաստատուել մելիք-Կեաթօն, որ այժմ կառավարում է:

ն. Թխումի մելիքութիւն

Այս մելիքութեան նախահայր համարուում է մեալիք Շիրինշահը, որ մի խումբ ասորիների հետ Աթուրից եկել է Թխում և այստեղ, անտառի մէջ տեսնելով այժմեան եկեղեցին ամայի կանգնած, բնակութիւն է հաստատել շուրջը և կազմակերպուելով սկսել է կռուել այս կողմերը տիրող եղիզիների դէմ:

Մեալիք-Շիրինշահին յաջորդել է Մեալիք Մանուկ: Սրա ժամանակ Արտիւշ աշիրաթի քրդերը յարձակուել են Սան գիւղի և սրա շրջակայքի եղիզիների վրայ, կոտորել և դուրս քշելով տիրել նրանց երկրին: Ապա ուղեցել են նաև ասորիներին կոտորել, որ նոր հաստատուել էին այս կողմերում, սակայն մելիք-Մանուկ ընդդիմացել է և պահպանել իւր ժողովուրդը:

Մեալիք-Մանուկին յաջորդել է մելիք Օրահան: Սա միացել է Ջուլամէրիկի միւր Միրոս Մատէնի հետ և յարձակուել Բաղինի (Մօսուլի մօտ) քրդերի վրայ, կոտորել և թալանել. ապա դարձեալ նոյն միւրի հետ յարձակուել է Պարսկաստանի Բարդասորի քրդերի վրայ և նրանց էլ կոտորել ու թալանել:

Մեալիք Օրահանին յաջորդել է մելիք Լաչինը, որ յետ է մըղել Չալի քրդերի ադա՛ Միրզա-աղայի յարձակումը և կոտորել նրանց՝ Չաբ գետի ափին:

Սրան յաջորդել է մելիք Դինխանը, որ 3000 զօրքով յարձակուել է Սան գիւղի Արտուշ աշիրաթի քրդերի վրայ և կոտորել, թալանել է:

Սրա յաջորդ Լաչինը միևնոյն շաւղով է գնացել, դարձեալ յարձակուել է Արտուշի աշիրաթի քրդերի վրայ, սակայն պարտութիւն է կրել:

Սրան յաջորդել է մելիք Գեօրգին, որ այժմ կենդանի է: Հետևելով իւր նախորդներին, սա յարձակուել է Բարվարի Ար-

տիւշ աշիրաթի քրդերի վրայ և քշել բերել նրանց ահազին հօտերը: Խրախուսուած այս յաղթութեամբ, նա յարձակուել է Օրամարի Սիւթու աղայի վրայ, որ եկել, քշել տարել էր այս աշի-

Թխումի մելիք իւր ճեպարքով

րաթի 2000 զուլխ ոչխարները և կարողացել է գրեթէ նոյնքան ոչխար քրդերից քշել բերել:

Այս մելիքական հարստութիւնը այժմ հինգ գրեթէ համազօր օջախի, գերդաստանի է բաժանուած, ուստի և՛ որոշել են որ մելիքութիւնը ժառանգական չլինի, այլ իւրաքանչիւր երեք տարին հերթով ընտրուի այս հինգ օջախի արժանաւոր մարդկանցից:

զ. Բազի մելիքութիւն

Բազի աշիրաթի մասին պատմում է, թէ Աթուր քաղաքից փախել, եկել են Արտուշի Շիվախալէ գիւղը, ուր մի քանի դար մնալուց յետ քրդերի հալածանքից ստիպուած տեղափոխուել են այժմեան բնակավայրը, որ նրանց անունն է կրում: Ամենահին մելիքը, որի մասին դեռևս պահպանուել է յիշատակութիւն, մեալիք Ենանն է, որ յետ է մղել Փիզանի միւր Մատաֆա-բէկի յարձակումը Բազի վրայ:

Մելիք Ենանից յետոյ յիշուում է մելիք Դարեաուշը, որ կրճատուած ձեով Դարուիշ է կոչուել: Սա կոխ է մղել Մուսուլի Մուզուլ բրդական աշիրաթի դէմ, որ կամեցել է տիրապետել այս կողմերին և դուրս քշելով նրան այստեղից միահեծան կառավարել է:

Սրան յաջորդել է մելիք Դորը (Յոր), որ կառուցել է Բազի եկեղեցին:

Սրա յաջորդ Քանուն մելիքը յետ է մղել Ջուլամէրիկի միր Ռաշիդ-փաշայի յարձակումը և սպանել նրան պատերազմի դաշտում:

Այս յաղթութիւնից յետոյ Ջուլամէրիկի նորընտիր միր Աբդուլահ-բէկը բարեկամացել է սրա յաջորդ մելիք Սողոմոնի հետ և միասին յարձակուել են Բոտանի Ջիզիր քուրդ աշիրաթի վրայ և մեծ կոտորած տուել, սակայն այս կուումն էլ մելիք Սողոմոնն է սպանուել:

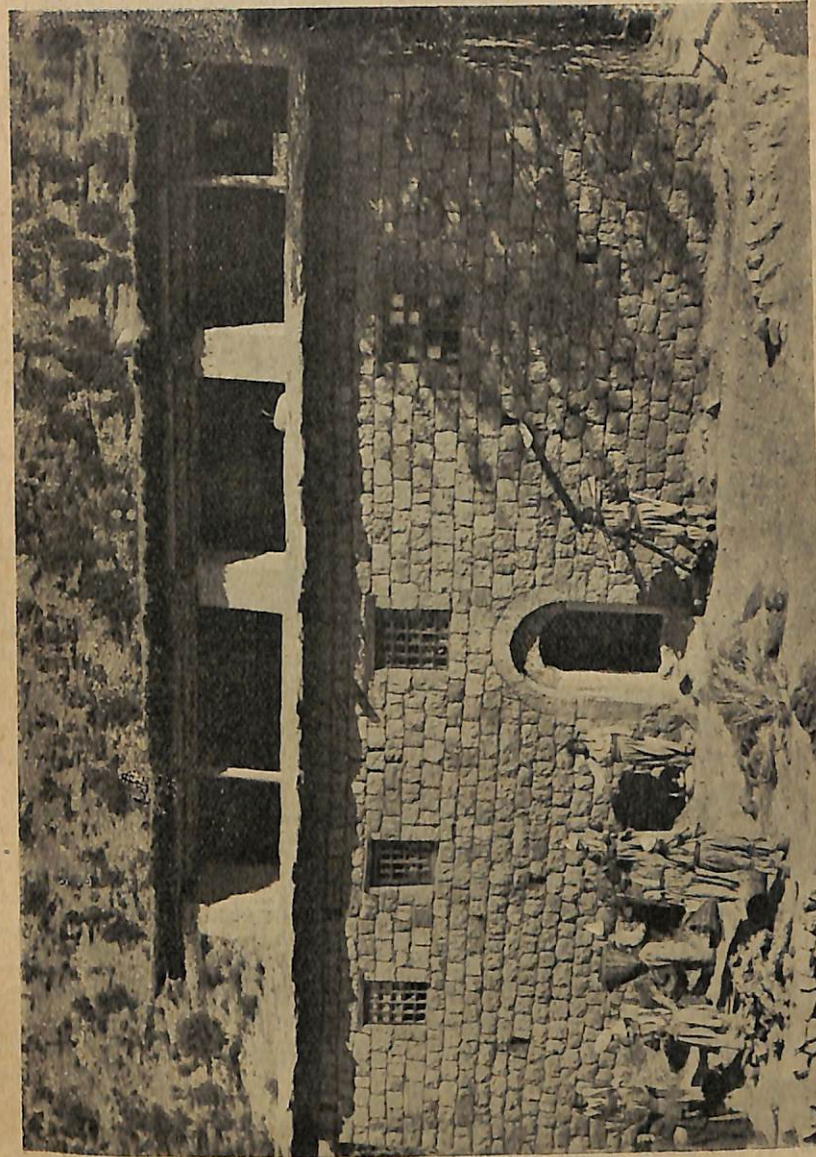
Սրան յաջորդել է Թէպէտ նոյն, Եանան, մելիքական տընից, բայց Շաուտա գիւղից մելիք Շահէն, որի ամենագլխաւոր գործը այն է եղել, որ կարողացել է յետ մղել Փինիանիշ բրդական աշիրաթի յարձակումը:

Սրան յաջորդել է մելիք-Եանան Բ.-ը: Պէտք է ասել, որ մելիքները, որպէս տաճկահայտակ, մի փոքրիկ հարկ են վճարելիս եղել Ջուլամերիկի միրին, սակայն մելիք-Եանան 8 տարի շարունակ հարկ չէ տուել, և միանգամայն ինքնագլուխ կառավարել է իւր ժողովուրդը, սակայն յետոյ Ջուլամերիկի միր Նուրիբէկը տեսակցութիւն է նշանակել Քոյ գիւղում և համոզել է զուր արինհեղութիւնների տեղիք չտալ և վճարել հարկ. սա էլ յանձն է առել:

Սրա յաջորդ մելիք Ղաւշարան միայն 9 օր մելիքութիւն է արել, գահընկեց լինելով Ջուլամերիկի միրից, որ 9 ջորի էլ տուգանք է առել, նրա ցոյց տուած անհնազանդութեան համար:

Սրան յաջորդել է մելիք Շահէ Բ.: Սրա ժամանակ մի ձմեռ, երբ Բազի աղամարդիկ, սովորութեան համեմատ, պանդխտած են լինում Մուսուլի կողմերը աշխատելու՝ Փինիամիշ, Օրամար և այլ բրդական աշիրէթներ յարձակուել են այս Բազի վրայ և աւերել ու կողոպտել են: Դարնանը, երբ պանդխտաները վերադարձել են, մելիք Շահէն կազմել է մի մեծ գունդ, յարձակուել այս քըրդերի վրայ, 80 մարդ սպանել և ահագին աւար խլել նրանցից:

Սրան յաջորդել է մելիք Աւդիշը, որի միակ, յիշատակելի գործը այն է եղել, որ միջնորդել է կառավարութեան առաջ և վճարուող 60 լիրայի հարկը կիսով չափ պակասացրել:

Մելիքական սուճ—ամրոց

Սրանից յետոյ յաջորդաբար մե-
լիք են դարձել
Չատու, Շմոն,
Եաղուբ, Եա-
նան Գ. և Իշահա,
որոնք մի առան-
ձին, յիշատակելի
գործ չեն արել:
Այժմ մելիք է
Համօն, որ մի
քանի անգամ քա-
ջութեամբ յետ
է մղել Օրամարի
քուրդ աշիրէթի
յարձակումները:
Այս մելիքը այժմ
հարկաւոր դէպ-
քում կարող է
մինչև 900 կամա-
ւորներ դուրս
բերել կուրի:

Բագի մելիք Համօն

է. Թալի մելիքութիւն

Թալի աշիրէթը իւր անուան բացատրութիւնը տալիս՝ հե-
տեակ հրաշապատումն է պատմում.
Մելիք-Ազիզ անունով մի մելիք ունենում է մի որդի Թալ
անունով, որը սովորելիս է եղել տեղեկան քահանայի մօտ: Մի
լուսընկայ գիշեր փոքրիկ Թալը կարծելով թէ արդէն լուսացել է,
հագել է իւր նոր թանգագին շորերը և գնացել քահանայի մօտ՝
դաս առնելու: Քահանան կամեցել է նրա թանգագին շորերը իւ-
րացնել, ուստի և սպանել է նրան, շորերը հանել և նրան թա-
ղել իւր տան մէջ: Հայրը երկար որոնել է, սակայն ոչ մի հետք
չէ գտել: Մի օր, մելիք Ազիզը եկեղեցում աղօթելիս, յանկարծ
տեսել է, որ ներս մտաւ մի թռչուն, միանգամայն նման իւր որ-
դի Թալին, և մարդկային լեզուով ասաց, թէ ինքը Թալն է, որին
իւր ուսուցիչ քահանան սպանեց և թաղեց իւր տան մէջ և խըն-
դրում է, որ իւր զիակը այդ տնից հանեն, բայց քահանային չը
սպանեն, որովհետեւ ինքը նահատակուելով արքայութեան է ար-

ժանացել: Մելիք Ազիզը հանել է զիակը, մի դաշտի մէջ թաղել
և վերան մի եկեղեցի կառուցել, որ այժմ կոչուում է Մար-Թլայի:
Այնուհետեւ այս աշիրաթը վերակոչուել է Թալ՝ նահատակի անու-
նով:

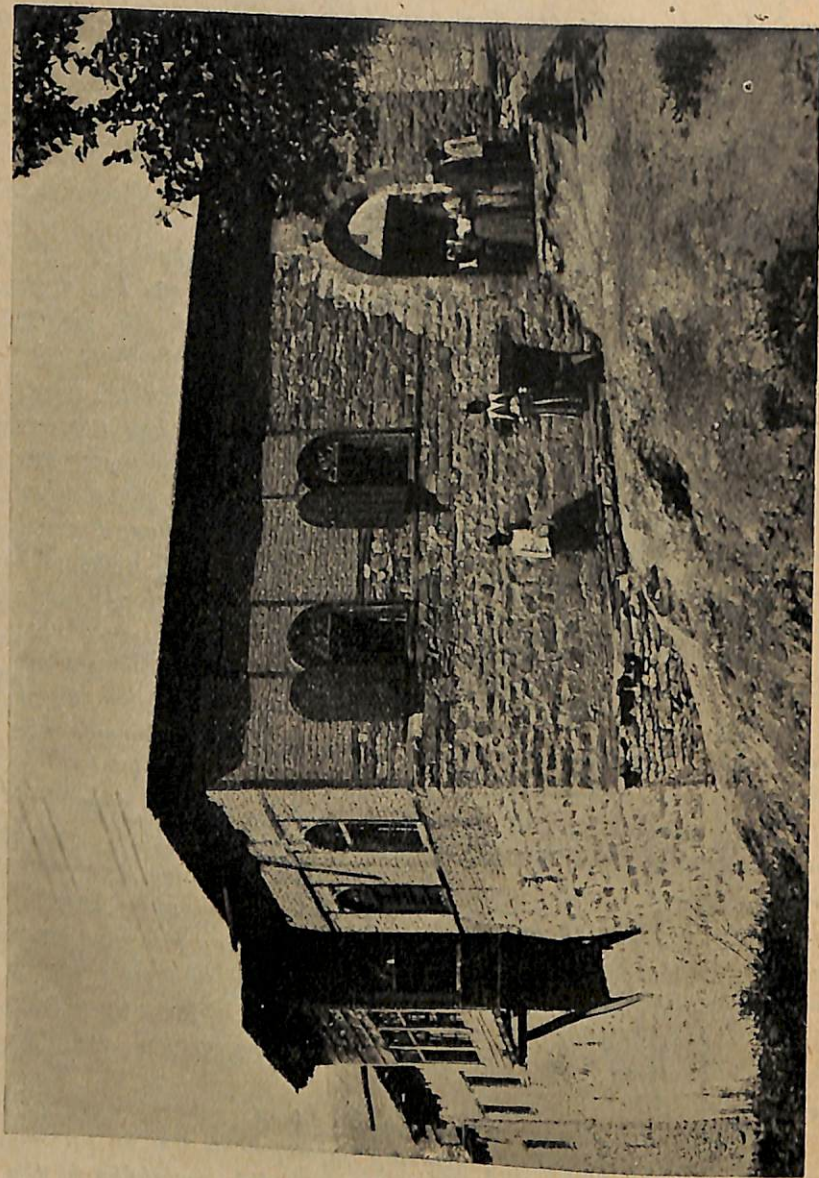
Մեծ Զիլուն կարող է կուրի դէպքում 800, իսկ Փոքր Զի-
լուն 600 զինուոր հանել:

ԲՆԱԿԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱՀ ԿԱՐԱՍԻՔ

Ասորիների տները բաղկացած են մի սենեակից և մի ըն-
դարձակ սրահից: Սենեակը յատկացրուած է ձմեռուայ, իսկ սրա-
հը՝ ամառուայ բնակութեան համար: Թէ սենեակի և թէ, մանա-
ւանդ, սրահի յատակը, և մասամբ պատերի ստորին մասերը, պա-
տած են կաւով և շատ լաւ յղկած, այնպէս որ օրինակելի մաք-
րութիւն կարելի է պահպանել: Սենեակի պատի մէջ կայ բուխար-
ի, իսկ սրահի մէջ տեղում՝ օջախ: Սրահի առանձնայատկու-
թիւնը նրանումն է կայանում, որ ձմեռը նրա առջևի բացուածքը
ծառի ճիւղերի հիւսուածքով ծածկուում է, որպէսզի փոքր ի շատէ
տաք լինի: Սրահի առջև, և կամ նրա մի անկիւնում, գտնուում է
մի փոքրիկ, թոնրածև օջախ, միայն ոչ թէ հայկականի պէս գետ-
նի մէջ թաղուած, այլ գետնի երեսին, մօտ 1/2 մետր բարձրու-
թեամբ և նոյնքան տրամագծով, միայն փոխանակ սնուածքի,
մի կողմից ամբողջ բարձրութեամբ, մօտ 10 սանտիմետրաչափ
բացուածք ունի: Սրահ մէջ են թխում հացը, որ մեծ մասամբ սի-
մինդրից են պատրաստում, և սրա վերայ եփում կերակրները:

Նոյն տիպին են նաև մելիքների տները, միայն միջանիսի
սրահը սենեակի վրայ է կառուցուած լինում, որպէսզի աւելի
բարձր լինելով՝ հարկաւոր դէպքում բարձրից հրացան արձակե-
լու յարմարութիւն ներկայացնէ, իսկ սենեակը փոքրիկ պատու-
հաններ և միջանի ծակեր է ունենում, այնպէս որ թշնամու յար-
ձակման միջոցին կարելի է այդտեղ ապաստանուել և պատուհան-
ներից ու ծակերից հրացան արձակել: Այսպիսի տնից զատ մելիք-
ներն ունենում են նաև սրան կից կամ հանդէպ ուրիշ, սովորա-
կան տուն:

Առանձին ճարտարապետութեամբ կամ շքեղութեամբ չի
փայլում նոյնիսկ կաթողիկոսարանը Քոչանիսում: Սա ևս մի հա-
սարակ շէնք է, բաղկացած մի սրահից, մի մեծ դահլիճից և վեց
սենեակներից, կառուցուած նկուղների վրայ: Սրահը զարդարուած
է այն եղջերուների եղջերներով, որ մարշըմոնները որսացել են.
սրանց ամենասիրած զբօսանքն էլ որսորդութիւնն է: Դահլիճը

Մատոց կաթուղիկոստանը

առ ի շեղ կտրուած է մի թախտով, ուր ձգուած են գորգ և ներքնակներ, իսկ յատակը ծածկուած է գորգերով: Մարշլմոնը և նշանաւոր հիւրերը ծալապատիկ նստում են թախտի վրայ, իսկ ստորադրուածները պըպըզում կամ չոքում են յատակին:

Գիւղական տներում կան կարասիք չկայ, ոչ աթոռ և ոչ սեղան կարելի է գտնել. բոլորը նստում են ծալապատիկ, մեծ մասամբ օջախի շուրջը: Յարգելի հիւրերի համար ձգուած են փսիաթ և կամ թաղիկ, երբեմն էլ կապերտ: Ճաշը մատուցանում են պղնձէ սկուտեղի (սինու) մէջ, կաէ խոնչի և կամ, շատ յաճախ, իծի մորթու վրայ: Ուշագրաւ է, որ սրանք ևս, հայերի պէս, սփռոցի միջի փշրանքները չեն թափում, որպէսզի բարաքեաթը չգնայ: Կերակուրները մատուցանում են մի մեծ, կաւի քրիղանով, որի միջից ամենքը ուտում են, առանց քաշուելու կոխելով մատները նրա մէջ:

Ամբողջ տան մէջ ոչ մի պատկեր չկայ, միայն սրահի սիւներից մինի մօտ կախուած է լինում մի փայտէ, հասարակ, փոքրիկ խաչ, որի առջև առաւօտ և երեկոյ կանգնած աղօթում են գերդաստանի աւագագոյն անդամները:

Տուն չկայ, որի անկիւնում դրուած չլինի և կամ սիւնից կամ պատից կախուած չլինի նոր ձևի հրացան, մի քանի դաշոյն, փամփուշտակալներ:

Չափազանց ուշագրաւ են սրահների առջև, մանաւանդ գետակների վրայ խփուած չորսական ցցերը, որոնց վրայ ամրանում են ծառերի ճիւղերի մի հիւսուածք, հանգիստ քուն պարգևելու մոծակներից և տապից տանջուածներին:

Ասորիների աղօթատունը սովորաբար բաղկացած է լինում մի տաճարից և սրան կից՝ մի գաւթից: Տաճարի մէջ, արևելեան կողմում, կայ մի սեղան, վարագոյրով պատած և սրա աջ կողմում մի աւանդատուն, ուր և՛ գտնուում է մկրտութեան աւագանը: Ո՛չ սեղանի վրայ և ոչ էլ պատերին չկայ և ոչ մի պատկեր և կամ արձան: Գաւթում յաճախ գտնուում են նուիրական մարդկանց գերեզմաններ:

Տաճարի միակ դուռը, որ սովորաբար բացում է միշտ հարաւային կողմում գտնուող գաւթի մէջ, այնքան էլ փոքր չի լինում: Պատուհաններն էլ չափազանց նեղ են և փոքր, այնպէս որ տաճարի ներսը գրեթէ միշտ կիսախաւար է տիրում:

Թէ տաճարի և թէ գաւթի կտուրները տափակ են, հողով ծածկուած, գմբէթ ոչ մինը չունի, ոչ էլ խաչ է կանգնացրած լինում: Գաւթի դուռը չափազանց նեղ է և ցած, յատկապէս այս-

պէս շինուած, որպէսզի թուրքերը չկարողանան իրենց գրաստները ներս քաշել:

Յաճախ գաւթի կողքին, բացօթեայ մի փոքրիկ կողակ է շինուած լինում, որի առջև ամառը կատարում է առաւօտուայ ու երեկոյի ժամասացութիւն, բայց ոչ պատարագ:

Կոչնակի գործածութիւնը այստեղ ևս ընդհանրացած է, նոր նոր մուտք են գործում զանգերը, որ քաշ են անում եկեղեցու պատի մէջ ամրացրած մի ձողից. առանձին զանգագատուն և ո՛չ մի եկեղեցի չունի:

Ուշագրաւ է, որ մի քանի նշանաւոր վանքերի գրեթէ բոլոր պատերը ներքուստ ծածկուած են կանանց և տղամարդկանց հանդերձներով, որովհետև սովորութիւն է հիւանդանալիս ուխտ գալ վանքը, և հազի հանդերձները թողնել վանքում, հաւատալով որ այդ հանդերձի հետ իրենց հիւանդութիւններն էլ կը մնան վանքում: Թերևս սա նախնական աստիճանն է այն սովորութեան, որ հայերիս մէջ ևս մինչև այժմ գոյութիւն ունի—հազի հանդերձից մի կտոր կտրել և կապել սուրբ համարուած ծառից և կամ ուխտատեղիների խաչքարերից, բժշկութիւն ստանալու հաւատով:

Ուշագրաւ է նաև, որ վանքերի դրան կողքին կախուած է լինում փոքրիկ զանգ, ուխտաւորը համբուրում է դուռը, զանգահարում է այդ զանգը և ապա մտնում տաճար, նման բուդդայական ուխտաւորին, որ նախքան աղօթելը զանգահարում է, որ գրաւէ աստուածների ուշադրութիւնը:

Ձ Գ Ե Ս Տ Ե Ի Ձ Ա Ր Գ

Ասորիների զգեստներն ու զարդերը հայկականից կամ քրդականից շատ չի տարբերուում:

Տղամարդիկ հագնում են շապիկ, վարտիկ, շալուար, իշիկ և գետտիկ: Սրանցից միմիայն գետտիկն է, որ տարբերուում է հայերի զգեստներից: Գետտիկը շատ նման է քեզախիկին ¹⁾, միայն բոլորովին թևեր չունի և պատրաստուում է թաղիքից, և քեզախիկի պէս բրդոտ չէ: Հարուստների գետտիկի մէջքը և կուրծքը երբեմն պատած է լինում կլապիտոնի ասեղնագործ նշխերով:

Գետտիկ հագնում են նաև քրդերը և հայերը՝ միայն Հաքեարի շրջանում:

Այս կողմերի ասորիներին առանձնայատուկ է թաղիքից պատրաստած սպիտակ, կոնաձև, բարձր գլխարկը, որ միանգամայն

¹⁾ Տես իմ Վասպուրականի հայերի ազգագրութեան մէջ:

մայն յիշեցնում է Ասորեստանի բարձրաքանդակների մէջ քանդակուած գլխարկները և որը նախատիպ կարող է համարուել հայկական վեղարին:

Առանձնայատուկ է նաև այն, որ բոլոր աշիրէթ, տոհմ, կազմող ասորիները, թէ երիտասարդները և թէ հասակաւորները, կրում են փոքրիկ, ծուռ դաշոյն, խրելով իրենց գօտու մէջ, երախակալը դէպի ձախ ձեռքը դարձրած և ոչ դէպի աջ՝ ինչպէս ընդունուած է հայերի և քրդերի մէջ:

Ասորիները մասնաւորապէս, և այս քարքարոտ և ժայռոտ երկրի բոլոր բնակիչներն ընդհանրապէս, ոտներին գուլպայի վրայից հագնում են ռաշիկ, որ պատրաստուում են հէնց իրենք, բրդից: Այս ագանելիքի առաւելութիւնը նրանումն է կայանում, որ չափազանց փափուկ լինելով, քարքարոտ տեղերում նեղութիւն չի պատճառում և ժայռերի վրայից չի սահում: Սա միանգամայն նման է հայկական տրեխին:

Այս կողմերի ասորիներին մի առանձնայատուկութիւնն էլ այն է, որ տղամարդիկ էլ գլխի մազերը չեն կտրում և երկու կամ երեք հիւս արած կախ են ձգում: Մօրուս միայն քահանաներն ու ծերունիներն են թողնում:

Տօներին սիրում են գունաւոր փետուրներով և ծաղիկներով զարդարել իրենց գլխարկները: Նոյնը անում են և՛ կանայք, խրելով փետուրներն ու ծաղիկները իրենց գլխի փաթաթանների մէջ:

Կանայք հագնում են զբուն, որ միանգամայն նման է հայկական զբունին և վերայից յունական կուրտկա, կլապիտոններով զարդարուած: Չքաւոր կանայք կուրտկայի փոխարէն հագնում են գետտիկ, որ նման է տղամարդկանց գետտիկին:

Գլխներին աղջիկները դնում են ֆաս, շուրջը կապում եազմա, և ճակատը զարդարում դրամներով: Քոչանխում կրթուած աղջիկները, ինչպէս օրինակ մարշումոնի քոյրը և ուրիշները, միայն ֆաս են ծածկում:

Կանայք միայն եազմա են կապում, իսկ ոմանք, մոկացի հայերի նման, մարգարիտներով զարդարուած կոտ են ծածկում: Բերանը շորով ծածկելու սովորութիւնը սրանց մէջ չկայ:

Թէ աղջիկները և թէ կանայք գլխի մազերը մանր հիւսեր են անում և մէջքի վրայ ձգում:

Պէտք է նկատել, որ Քոչանխի ասորի կանայք արդէն թողել են իրենց տեղական շորերը և դրանց փոխարէն գայրա են հագնում, գլխներին եազմա կապում, իսկ աղջիկները միմիայն ֆաս ծածկում:

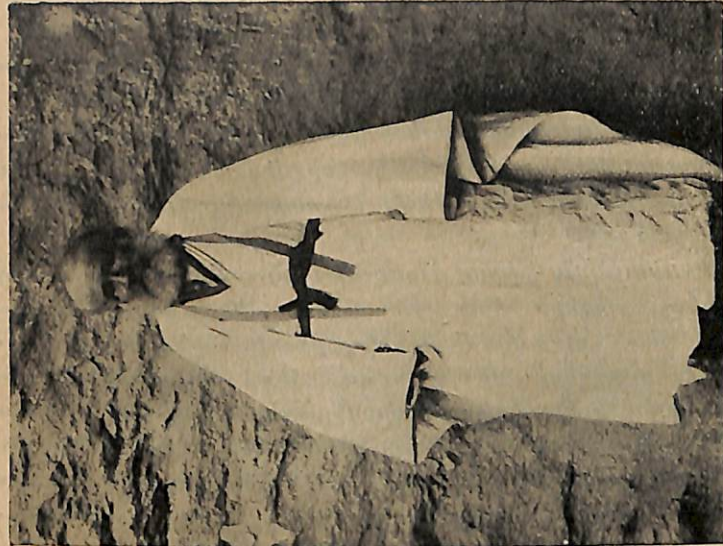

Հոգևորականութիւնը քահանայից սկսած մինչև մարշլմոնը իւր զգեստի տարազով չի տարբերում աշխարհականից, երբեմն միայն եպիսկոպոսներն ու մարշլմոնը երկար Փարաշի նման վերարկու են հագնում: Նոյն իսկ եկեղեցում սովորական ժամասացութեան ժամանակ ո՛չ միայն քահանաները այլ և մետրապօլիտը և մարշլմոնը շուրջառ չեն առնում իրենց վերայ, միայն պատարագին պատարագիչը և սարկաւազը ըզգեստաւորում են:

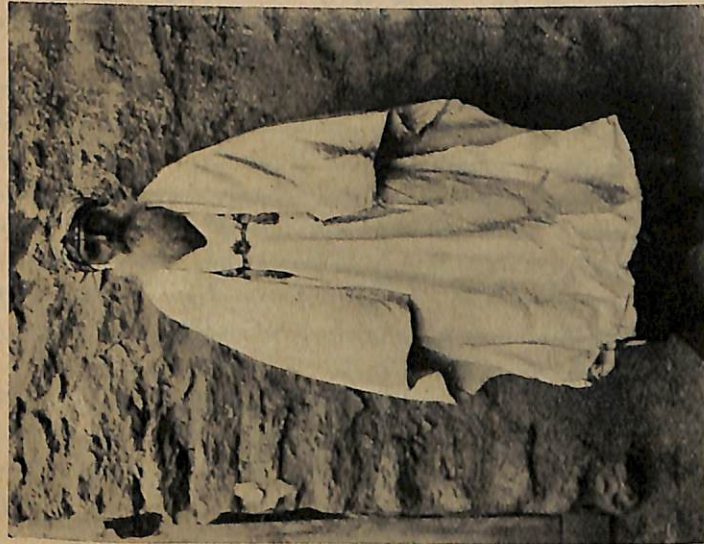

Ասորի սարկաւազ.

Սարկաւազը հագնում է մի սպիտակ շապիկ, որը իջնում է մինչև ոտները, պատարագիչ քահանան նոյնպիսի մի շապիկ, մէջքին կապում է մի գօտի, երկու ուսերին ձգում է մի ուրար և ծայրերը ամրացնում գօտում. ապա մի սպիտակ շուրջառ առնում է վերան: Պատարագիչ կուսակիցները, սկսած վարդապետից մինչև մետրապօլիտը, նոյն ձևով են զգեստաւորում, միայն սրանք, որպէս առանձնաշնորհումն, գլխներին կապում են սպիտակ շոր: Վերջին ժամանակներս մարշլմոնը անգլիական միսիօնարների ազդեցութեան ենթարկուելով՝ ընդունել է նրանցից իբր նուէր մի թագ, մի ոսկեթել շուրջառ և մինչև ոտներն իջնող ուրար: Երբ ես Դեր վանքումն էի, մետրապօլիտը սաստիկ բողոքում էր այս նորամուծութեան դէմ. նրա ասելով մարշլմոնն էլ պէտք է ըզգեստաւորուի այնպէս պարզ՝ ինչպէս ինքը:

Ասորի քահանայ՝ զգեստաւորում.

Ասորց մետրապօլիտը՝ զգեստաւորում.

օրհնում է մի մատանի և կամ մի ուրիշ ընծայ և տալիս աղջկան:

Կտրուածք (Խըլլէ).—Նշանադրութիւնից մի քանի օր կամ շաբաթ յետոյ երիտասարդի հայրը մի քանի տղամարդ-աղգականներէ հետ գնում է հարսնացուի տունը, ուր հրաւիրուած են լինում նաև իրենց մի քանի աղգականներ: Մատուցուում է ճաշ, որից յետոյ սկսուում է մի սակարգութիւն ամուսնացողներէ հայրերի միջև, որոշելու թէ ինչ պիտի վճարէ երիտասարդի հայրը՝ աղջկայ հօրը՝ նրա աղջկը առնելու համար: Սակարկութիւնը տևում է բաւական երկար, որին և միջամտում են երկու կողմի աղգականները: Վերջ ի վերջոյ որոշուում է, որ տղայի հայրը տայ 3 ոչխար, մի եղ, մի ոսկի, զանազան ընծաներ և 25 պիստոլ էլ հարսնացուի մօրը՝ իբր նրա տուած կաթի գին (զուգէ տխալվա դիւմմա):

Փայ (Խըլլաթ).—Նշանադրութիւնից մինչև պսակը արգելուում է երիտասարդին բացայայտ կերպով իւր նշանածի մօտ դնալ, այլ միմիայն ծածկաբար: Նշանաւոր տօներին փոխանակ երիտասարդը զնալու հարսնացուի մօտ, երիտասարդի տնից հարսնացուին և վերջինիս տանից երիտասարդին նուէրներ են ուղարկուում, գլխաւորապէս ուտելիք, երբեմն էլ զանազան զարդեր կամ հագնելիք հարսնացուի համար:

Հարսանիքից մի քանի օր առաջ փեսայացուի տանից տանում են հարսնացուի տունը խոստացուած կտրուածքը:

Յետոյ թէ փեսացուին և թէ հարսնացուին իրենց ընկերները տանում են լողացնում. յաճախ փեսացուին լողացնելիս հրաւիրում են դաւուլ-զուռնա: Նախ քան լողացնելը՝ կանչում են նաև սափրիչին, որ սափրէ փեսացուի մօրուսը և խուզէ նրա գըլուխը: Այս միջոցին նուէրներ չեն տրուում սափրիչին, ինչպէս այդ ընդունուած է հայերի մէջ: Ապա ընտրուում է աղապ-պաշի, կամ հարսանիքի գլխաւոր, գորշա տխլուլա, այսպէս. ամէն մի հրաւիրուած երիտասարդ նուէր է տալիս և ամենամեծ նուիրատուն դառնում է գլխաւոր. սրան է յանձնուում այս բոլոր նուէրները, որպէսզի սա ծախսէ հարսանիքի ընթացքում, նուէրներ տայ հաւ, ոչխար, ցորեն և այլն նորապսակներէ առջև բերողներին: Պէտք է ասել, որ ինչպէս հայերի և քրդերի, այնպէս և ասորիների մէջ սաստիկ տարածուած է այն սովորութիւնը, որ ոչ միայն հարսանիքի, այլ և՛ նոյնիսկ սովորական ճանապարհորդութեան ժամանակ, պատուաւոր մարդկանց առջև են բերում ցորենի խուրձ, գառ, ոչխար, եղ՝ իբր նուէր և սպասում վարձատրութեան:

Պսակ.—Հետևեալ օրը, առաւօտեան հաւաքուում են թէ փեսա-

յացուի և թէ հարսնացուի տունը նրանց երկու սեռի բարեկամները:

Փեսացուի ընկերները դաւուլ-զուռնի առաջնորդութեամբ տանում են փեսայացուի պատրաստած հարսնացուի հարսանեկան հանդերձները՝ հարսնացուի տունը, ուր վերջինիս ընկերուհիները երգեր ասելով հագցնում, զարդարում են հարսնացուին: Փեսայացուի աղգականներից մի տղամարդ, մի ընծայ տալով, կապում է հարսնացուի գօտին: Ապա սրա երեսի շալը ուղարկում են եկեղեցի, որ քահանան օրհնէ, և բերում ձգում են հարսնացուի երեսին:

Փեսայացուի ընկերները վերադառնալով հարսնացուի տունից, հագցնում են փեսայացուի շորերը և դաւուլ-զուռնի առաջնորդութեամբ, հրացաններ պարպելով տանում փեսայացուին եկեղեցի, ուր նրան քաւորի հետ թողնելով, գնում են հարսնացուին բերելու: Այստեղ քաւորկինը (դաուլթա) բռնում է հարսնացուի աջ ձեռից, փեսաքուրերը (խատ խեթընա) կռներից և 3 անգամ շրջելով օջախի շուրջը՝ հանում են տնից ու ուղևորում դէպի եկեղեցի:

Հարսին կանգնեցնում են փեսայի աջ կողմը, իսկ քաւորին՝ ձախ, իսկ պսակի աւարտին՝ հարսին բերում են փեսի ձախ կողմը, որովհետև Աստուած Ադամի ձախ կողքից ոսկոր առաւ և ըստեղծեց կնոջը:

Այստեղ քահանան, աղօթքներ կարդալուց յետ, մի ուրար ձգգում է փեսացուի վիզը և խաչաձև կապում, ի նշան որ հարսնացուն ձգուեց նրա վիզը և ամրապէս կապուեց նրա հետ՝ ապա մի խաչ և մի մատանի ձգելով սրբութեան բաժակի գինու մէջ՝ ճաշակում է հարս ու փեսին, խաչը հանում դնում փեսի գլխի փուշու մէջ, իսկ մատանին մտցնում աղջկայ աջ ճկոյթը: Քաւորը ձեռին բռնած է լինում ջարջանան (այգի).—Սա խաչաձև դրուած փայտերի երկու ձող է, մի քառանկիւնի շրջանակի մէջ ամրացած, և ամբողջովին պատած մրգերով, մանաւանդ խնձորներով:

Պսակի խորհուրդը կատարելուց յետ՝ դուրս են գալիս եկեղեցուց, որի դռան առջև ընկոյզ, քիշմիշ և մանր դրամ են թափում հարս ու փեսի գլխներին: Ապա հրացաններ արձակելով, պարելով, երգելով գալիս են դէպի փեսի տունը. մի բարեկամի տան դռնից անցնելիս՝ կտուրից չամիչ, ընկոյզ, նուխուր են ածում հարս ու փեսի գլխին և կամ տուն են հրաւիրում և սըրձով կամ շարբաթով հիւրասիրում:

Երբ հանում են փեսի տան դռանը, սկսում են պարել. այս միջոցին փեսան և քաւորը բարձրանում են տան կտուրը, նրան

հետևում են զինուած մակարները: Հարսը մօտենում է դռանը՝ բայց ներս չի ուզում մտնել. այս միջոցին ազապները հրացան են արձակում և փեսան աննելով մի խնձոր քաւորի բռնած այգուց (Չարլանանից), խփում է հարսին, միևնոյն ժամանակ փեսի մայրը ընդառաջ է ելնում, մի ընծայ տալիս և համբուրելով՝ ներս տանում: Հարսնետրները միմեանց հրհրելով աշխատում են վերցնել փեսի ձգած խնձորը, որովհետև այդ սուրը է համարում:

Յաճախ մի ամանով իւր են առաջ բերում, որի մէջ հարսը իւր մատը թաթախելով քսում է դռան որմնակալ քարին, որպէսզի իւր մուտքը բարեբեր, իւրալի, լինի:

Սենեակում հարս ու թագաւորի համար առանձին-առանձին տեղեր են պատրաստուած լինում.— պատին գորգ խփած և գետնին ներքնակ ձգած և քահանային օրհնել տուած: Այս տեղերից մինի վրայ նստում է թագաւորը քաւորի հետ, միւսի վրայ հարսը՝ քաւորինոջ և փեսաքուրերի հետ:

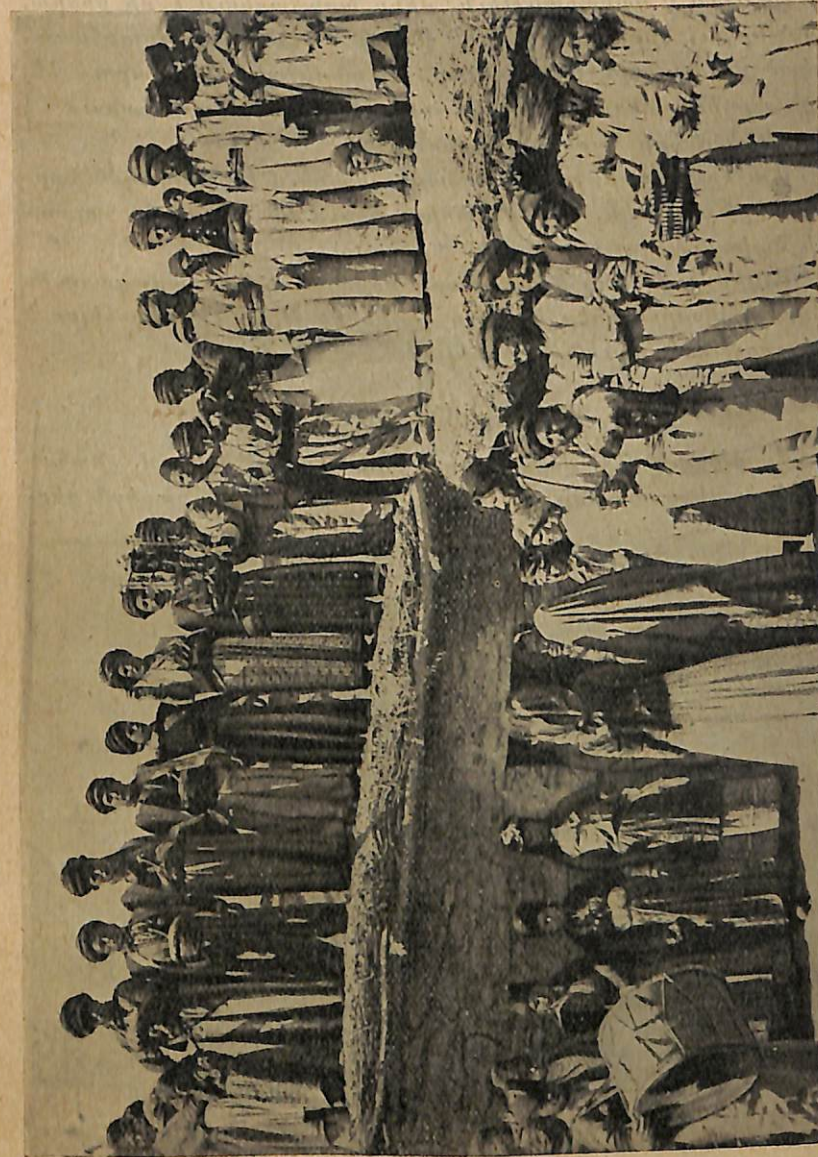
Հենց որ հարսը գալիս նստում է, իսկոյն մինը մի արու երեխայ բերում դնում է սրա գիրկը, որպէսզի սրա առջինեկ որդին արու լինի:

Այնուհետև երեք օր շարունակ տեղի է ունենում կեր ու խում և պար: Գրեթէ բոլոր հարսնետրները առաւօտ, երեկոյ կերակուրներ և խմորեղէններ առած գալիս են թագաւորի տունը և այստեղ այս բերածները միասին ուտում, խմում և պարում:

Թագաւորը իւր ազապներով հազարաւոր կատակներ է անում և ուրախացնում հարսնետրներին: Այսպէս ընտրւում են գզիրներ, որոնք բռնում բերում են թագաւորի մօտ հարսնետր երիտաւարդներին և ամբաստանում մի որևէ յանցանքի, գողութեան մէջ: Թագաւորը իբր թագաւոր, մեալիք, տուգանքի է ենթարկում և գզիրները ստիպելով առնում են, բերում դնում ընդհանուրի սեղանին, որովհետև տուգանքը միշտ հաւ, գինի կամ որևէ ուտելիք է լինում:

Հարսանիքի վերջին օրը, որ սովորաբար չորրորդ, բայց երբեմն էլ եօթներորդ օրն է լինում, հարսնետրները իրենց տներից գաթա են բերում թագաւորի տունը այսպէս. գաթաները դարսում են մի սինու մէջ, շուրջը մոմեր վառում և մի երիտաւարդի գլխին դրած բերում, պար գալիս և հանդիսաւոր կերպով յանձնում տնտեսին: Մատուցւում է ճոխ ճաշ, որի ժամանակ բաժանւում է նաև այս բերուած գաթաները:

Ճաշից յետոյ տեղի է ունենում Չարլանայի (այգի) վաճառումը: Բաւորը և կամ մի ուրիշ ազգեցիկ մարդ յայտարարում է,

Ասորիների հարսանիք. քաւորը խնձորով խփում է հարսին.

Թէ թագաւորը թախտից ընկել է, և այս պատճառով նրա այգին ծախւում է, ո՞վ է ուզում առնել:

Սկսում է սակարկութիւն. մինը առաջարկում է մի մեճիտ, միւսը՝ երկու, երրորդը մի որևէ ընծայ և այլն: Այս բոլոր առաջարկած գումարներն ու ընծաներն էլ անմիջապէս հաւաքում են, այգին տալիս ամենաշատ նուէր տուողին, որը և բաժանում է այգու խնձորները հարսնետրներին:

Այս նուէրները, որ համապատասխանում են հայկական հարսանիքների սաշուին, երբեմն փոխարինում են ամբողջ հարսանիքի ծախսը:

Այգին ծախելու հետևեալ օրը նորապսակները առագաստ են մտնում և բամբասաւէր կանայք գալիս են թէ հիւրասիրուելու և թէ կուսութեան սաւանը տեսնելու:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿԵԱՆՔ.

Ասորիների մէջ, մանաւանդ թխումում և թիարում, նահապետական գերդաստանը պահպանել է իւր գոյութիւնը. կան գեր-

Ասորի կանայք.

դաստաններ, որ բաղկացած են մինչև յիստուն անդամից: Այսպիսի գերդաստանների կազմակերպութիւնը և ներքին կեանքը միանգամայն նման է հայկական գերդաստանին: Այստեղ ևս իշխանութիւնը կենդրոնացած է գերդաստանի հօր ձեռքում, նա է

տնօրինում գերդաստանի սեպականութիւնը, գործի դնում գերդաստանի անդամներին, նրա մահից յետոյ իշխանութիւնը անցնում է իւր կրտսեր եղբօրը և կամ աւագ որդուն: Գերդաստանի ներքին կեանքի ղեկավարը հանդիսանում է մայրը, նա է պահում տան բարիքները, գործի դնում աղջիկներին և հարսներին: Սրանց մէջ ևս հարսերը երկար տարիներ չեն խօսում իրենց սկեսրայրի, սկեսրոջ և տեգրերի հետ. սրանք ևս գերդաստանի տղամարդկանց հետ չեն ճաշում, այլ առանձին, նրանց ճաշելուց յետոյ: Ասորի կինը, հայ կնոջ պէս նոյնպէս բարոյական և վերին աստիճանի աշխատասէր է, մինչդեռ ամուսինը օտարութեան մէջ դեգերում է, կինն է ամբողջ տնային և դաշտային աշխատանքները

Մեղի մայրն ու կինը.

կատարում, լեռների կատարներից խոտ ու ցախ հաւաքած՝ շալակած տուն բերում (տես պատկերը), աղբիւրից ջուր կրում, հաց թխում, կերակուր եփում: Նոյն իսկ մեղիքների կանայք շատ հեռու են քնքշութիւնից և հասարակ կանանց նման ամէն աշխատանք կատարում են:

Երեխաների միակ դաստիարակութիւնը զինավարժութեան մէջ է կայանում: Հազիւ դառնում է 9—10 տարեկան, տալիս են ձեռքը աղեղ, որ գնայ թոչուններ որսայ, երբ քիչ մեծանում է՝ կեռ դաշոյնը նրա մէջքի գօտու անհրաժեշտ մասն է կազմում և

զրեթէ չկայ մի
 երիտասարդ՝ որ
 իւր հրացանը չու-
 նենայ: Դերի-
 ներին ամեն մի
 երիտասարդ, չա-
 փահաս մարդ՝
 զէնքն առած
 ուխտ է գնում, և
 այստեղ է՝ որ
 ցոյց են տալիս
 նրանք իրենց շը-
 նորհքը: Ձիարշաւ
 չկայ բոլորովին,
 որովհետև այս,
 Ջուլամերիկի
 շըջանում, ձի էլ
 չկայ, ճանա-
 պարհներ չլինե-
 լու պատճառով,
 միակ գրաստը՝
 ջորին է:

Գառնարած.

ՏՂԱՅԵՐԻ ԵՒ ԿՆՈՒՆԻ.

Ամուլ կանայք ուխտ են անում, որ եթէ զաւակ ունենան՝
 քահանայական կոչման նուիրեն, իսկ եթէ աղջիկ՝ նրա գլխագինը,
 որ ստանալու են ամուսնացնելիս՝ եկեղեցու նուիրեն:

Հէնց որ երեխան ծնւում է, անմիջապէս լողացնում են սառն
 ջրի մէջ և յետոյ ամբողջ մարմնին բարակ աղ ցանում և խանձա-
 բուրում, ի յիշատակ այն սովորութեան, որ յիշում է եղեկիէլ մար-
 գարէն*) (XVI. 4). Դու երբէք չեղար լուացուած ջրով՝ մաքրուե-
 լու համար, երբեք չ'աղուեցար աղով, ոչ խանձարուրած:

Արու երեխայի ծնունդը սրանց մէջ ևս աւելի մեծ ուրա-
 խութիւն է պատճառում ծնողներին, քան աղջկանը: Սրանց մէջ
 ևս տղայի ծննդեան ժամանակ տան փոքրերը աչքի-լուս և վա-
 զում մօտիկ ազգականներին և նուէրներ ստանում:

*) Les nestoriens ou les tribus perdus, par A. Grant, Paris. 1843.
 p. 175.

Մկրտութիւն.—Սովորաբար մկրտութեան խորհուրդը կա-
 տարում են երեխայի ծննդից եօթ օր յետոյ: Մկրտութեան
 նախընթաց երեկոյին, առանց որևէ նուէր ուղարկելու, այդ մա-
 սին իմացնում են քաւորին (ղարիվա): Առաւօտեան քաւորը, որ
 ասորիներին մէջ էլ տոհմական է լինում, գալիս է ծննդեանի
 տունը, բերելով իւր հետ, եթէ իհարկէ հարուստ է, մի ոչխար
 իբր նուէր: Այս վերջնում է երեխային, տալիս իւր կնոջ գիրկը
 և նրա հետ գնում եկեղեցի: Այստեղ, եթէ հարուստ է, մի քա-
 հանայի խնդրում է պատարագ մատուցանել, իսկ մի ուրիշի՝
 կնքել երեխային, իսկ եթէ աղքատ է, մի քահանայ մկրտում է
 երեխային եկեղեցու խորանում, ուր գտնւում է մկրտութեան ա-
 ւազանը: Մկրտութիւնից յետոյ քաւորը և կամ նրա կինը գրկում
 է երեխային և առանց քահանայի, և նոյն իսկ մոմերի, վերադառ-
 նում են տուն և երեխային տալիս նրա մօրը, որը առանց մի
 որևէ ծիսակատարութեան վերցնում, դնում է իւր կողքին, կամ
 օրօրօցը: Սրանից յետոյ ներկայ եղողներին հիւրասիրում են ճա-
 շով:

Ահն ասորական միքանի անուններ.

Ահրոն=Ահարոն.	Կանանց անուններ՝
Իրամիա=Երեմիա.	Խավա=Եւա.
Իշմայիլ=Իզմայիլ.	Ռաբկա=Ռերէկա.
Հարէլ=Արէլ.	Սաննա=Աննա.
Եակու կամ Եակուր=Յակուր.	Իլիշբա=Եղիսաբէթ.
Իսաու=Յեսու.	Շամիրազ=Շամիրամ.
Իւհաննան=Յովհաննէս.	Վէրդի=(Վարդուհի).
Գէվարգիս=Գէորգ.	Նիգար(=Գեղեցկուհի).
Բաուսիլիուս=Բարսեղ.	Շաքար=շաքար.
Իստէփանուս=Ստեփաննոս.	Կիրանու=բուստ.
Պատրուս=Պետրոս.	Սովորաբար միմեանց հօր անու- նով են կոչում՝
Պօլուս=Պողոս.	Բրա դը Գիվարգիս=Գէորգի տը- ղան.
Կան միքանի զուտ ազգային ա- նուններ՝	Բրատա դը Գիվարգիս=Գէորգի աղջիկը:
Վարտա=Վարդ.	
Սոշարա=Յարութիւն.	
Դինիսա=Արևածագ.	

Մեռնահանէք.—Մկրտած մանկանը եօթ օր շարունակ թող-
 նում են մկրտութեան շորերի մէջ, ութերորդ օրը քաւորիկինը գա-
 լիս է և մի մաքուր ամանի մէջ լուսնում մանկան այն տեղերը,
 ուր մեռն է քսուած, և այս շուրը լցնում են կամ գետը կամ մի

մաքուր տեղ: Ապա լողացնում է մանկանը և նոր շորերով խան-
ձարուրում:

Ծննդկանը, եթէ արու դաւակ է ունեցել, քառասուն, իսկ ե-
թէ աղջիկ, վաթսուն օր «քառասունք է պահում», այսինքն տնից
դուրս չի գալիս, առագաստ չի մտնում, առանձին է ձաշում և
ձեռքը ոչ մի իրի չի դիպցնում, որովհետև մաքուր չի համար-
ւում: Այս ժամանակամիջոցը լրանալուց յետոյ՝ ծննդկանը լողա-
նում է, լողացնում մանկանը և տանում նրան եկեղեցի, մի որևէ
նուէր՝ շալ, խոճնիկ, ձէթ, դրամ, աճեկով իւր հետ, որ տալիս է
քահանային: Վերջինս աղօթքներ է կարդում թէ նրա և թէ ման-
կան վրայ:

Երբ երեխան ոտ է եխում, հատիկ (բըսխը) ևս պատրաս-
տում ընկոյզից, կաղինից և քիշմիշից ու լցնում մանկան գլխին:

Թ Ա Ղ Ո Ի Մ Ն.

Ասորիների մէջ երբ մի հիւանդ մարդ հոգին աւանդում է,
շրջապատողներից սրտոտները նրա աչքերը փակում են, ձեռները
խաչում, ոտները ուղղում: Եթէ աչքերը բաց են մնում, ասում են,
թէ մի պանդուխտ բարեկամի կարօտ է քաշում:

Ննջեցեալին անմիջապէս դարձնում են դէպի արևելք և ոտ-
ների մօտ խոճնիկ ծխում մի կաւէ ամանով: Իսկոյն հրաւիրում
են բարեկամներն ու քահանան: Վերջինս աղօթքներ կարդալով,
փայտէ մի խաչ է շինում և ձգում անշուշտ նոր բերած ջրով լի
կաթսայի մէջ և կարգադրում տաքացնել: Ապա ժամակոչը և կամ
մի ծերունի, եթէ իհարկէ ննջեցեալը տղամարդ է, և կամ մի պա-
ռաւ կին, եթէ կին է, լողացնում է ննջեցեալին այսպէս. նախ լո-
ղացնողը թաթախում է իւր աջ մատը կաթսայի օրհնած ջրի մէջ
և ննջեցեալի ճակատին խաչ քաշում, ապա սկսում աջ ձեռքը և
ամբողջ աջ կողմը լուանալ տաք ջրով և սապոնով, և յետոյ ձախ
ձեռքը և ձախ կողմը: Աւելացած ջրից մի քիչ լցնում են մի թա-
սի մէջ և մնացածն անշուշտ թափում: Յետոյ այդ թասի մէջ
ձգում են կաթսայի միջի փայտէ խաչը, մօտը դնում մի ճրագ և
սրանց վրայ կորզում ջրի կաթսան, մի կողմը փոքր ինչ բար-
ձրացրած, որպէսզի ճրագը կարողանայ վառուել երեք օր շարու-
նակ: Սրանից յետոյ կտաւից շապիկ-վարդիկ են կարում, հագ-
ցնում ննջեցեալին ու պառնքում, և նոյն կտորով ոտներին, մէջ-
քից և կռներին կապում: Երեսը առայժմ բաց են թողնում և մի
շորով ծածկում: Ապա երկու փայտէ երկար ձողերի մէջ թոկ են
կապկապում և ննջեցեալը ջեջիմի մէջ փաթաթելով դնում այս
ձողերի մէջ: Հարուստներն երբեմն դազաղ են շինել տալիս:

Կարճ միջոցից յետոյ գալիս են քահանան և երկու սեռի
բարեկամներ. կատարում է թաղման կարգը, բարեկամները վերց-
նում են ննջեցեալին՝ ձողերի ծայրերից, երեք անգամ բարձրաց-
նում և դնում գետնին, և ապա տանում դէպի գերեզմանատուն:
Ննջեցեալի դրուած տեղում անմիջապէս մի ճրագ են դնում, որ
երեք օր շարունակ վառ է մնում: Առջևից գնում է քահանան տի-
րացուի հետ, իսկ սրա յետևից չորս տղամարդիկ տանում են
ննջեցեալին, ձողերի ծայրերը իրենց ուսերին դրած:

Հարուստները թաղման միջոցին ննջեցեալի առջևից տանում
են նրա ձին, ուղիղ թամբած և ոչ թէ հայերի պէս՝ հակառակ
կողմից, միայն վերան ձգում են սև կամ գունաւոր երկար շոր:

Ոմանք էլ ննջեցեալի թուրը և հրացանը իրենց վրայ հակա-
ռակ կողմից կապելով, գնում են ննջեցեալի դազաղի առջևից:

Երբ յուզարկաւորութիւնը համնում է որոշ տեղ, ննջեցեա-
լին դնում են գետին, և կանայք, որ ուղեկցում են, շրջապատում
են նրան, լալիս ու ողբեր ասում երգելով: Յաճախ աշխատում
են կանանց արգելել լաց լինելու, ասելով, որ նրանց արցունքը
կըթուչէ ննջեցեալի միւս աշխարհում ունեցած տեղը և դրանով կ'ան-
հանգստացնեն նրան: Յետոյ կանայք վերադառնում են ննջեցեալի
տունը, իսկ տղամարդիկ դարձեալ երեք անգամ վերցնում են դա-
զաղը, վայր դնում և ապա տանում գերեզմանատուն: Թաղման
կարգը կատարելիս քահանան մի քիչ հող է առնում բուռը, բոլոր
յուզարկաւորներն էլ հետևում են նրան: Քահանան օրհնում է
հողը և ձգում գերեզմանի մէջ, ուր արդէն իջեցրած են լինում
ննջեցեալին՝ հանելով ջեջիմի միջից: Մինչև թաղման կարգի ա-
ւարտը այս ջեջիմը բռնում են գերեզմանի վրայ, և յետոյ տա-
նում տուն, լուանում և կրկին բանեցնում:

Թաղման կարգը աւարտելուց յետոյ յուզարկաւորողները մի-
քանի միխթարական խօսքեր ուղղելով ննջեցեալի մօտիկներին՝
վերադառնում են և գալիս մի գետի կամ աղբիւրի մօտ, քահա-
նան աղօթքներ է կարդում այս գետի կամ աղբիւրի, և կամ, եթէ
գետ կամ աղբիւր չկայ, յատկապէս բերուած ջրի վրայ, և յետոյ
բոլորը լուացւում են և ապա գնում՝ եթէ ննջեցեալը հարուստ է
եղել՝ եկեղեցի, ուր սկսում են պատարագ մատուցանել, իսկ եթէ
աղքատ՝ ուղղակի սգատուն: Այս երկու դէպքումն էլ յուզարկա-
ւորողներին ձաշ են տալիս, մատուցանելով գլխաւորապէս մօտիկ
բարեկամների տներին ու յուզարկուած կերակրները: Ծաշից յետոյ
քահանան օրհնում է սեղանը և հոգեհանգիստ կատարում, որից
յետոյ միխթարական խօսքեր ասելով տնեցիներին՝ ցրում են:

Թաղման երրորդ օրը կանայք վերցնում են ննջեցեալին լո-

դացնելիս գործածած կաւէ թասը իւր ջրով ու խաչով և դնում են գերեզմանատուն, ուր գալիս է նաև քահանան, օրհնում գերեզմանը, ջուրը խաչածեղ լցնում գերեզմանի վրայ, փայտէ խաչը տնկում ննջեցեալի գլխի կողմը, և թասը կոտորում: Ապա բոլորը գալիս են եկեղեցի, ուր և՛ սկսում են պատարագ մատուցանել: Սրա աւարտին սգատնից բերում են եկեղեցու դուռը մեծ կաթսաներով մանդէն կերակուր և մի մի կտոր միս դնելով երկական հացերի մէջ՝ բաժանում ժամուրներին:

Թաղման իններորդ օրը դարձեալ դնում են գերեզմանատուն, օրհնել տալիս և ապա գալիս եկեղեցի, պատարագ մատուցանում, որից յետոյ բոլոր ժամուրներին հրաւիրում են սգատուն՝ հոգեհացի:

Երբ բոլոր հրաւիրեալները ցրւում են, մնում են քաւորը, քաւորկիներ և միքանի շատ մօտիկ ազգականներ: Քաւորը մի որևէ նուէր է տալիս սգաւորներին և սափրիչին կանչելով տղամարդկանց մօրուաները սափրել տալիս, իսկ քաւորկիներ ջուր է տաքացնում, և կանանց գլուխները լուանում:

Ննջեցեալի շորերից հները նուիրում են ննջեցեալին լողացնողին և գերեզման փորողներին, իսկ նորերը՝ քահանային:

Տարեկիցին կրկին պատարագ են մատուցանել տալիս և հոգեհացի հրաւիրով հիւրասիրում գրեթէ ամբողջ գիւղը՝ մօրթելով 5—10 ոչխար և կամ 1—2 եգ:

Գերեզման.—Գերեզմանատները գտնւում են գիւղերի մօտ, ճանապարհների կողքին: Իւրաքանչիւր գերզատանի գերեզմանները խմբուած են լինում միմեանց մօտ: Գերեզմանները փորում են սովորաբար մի մետր խորութեան, իսկ կանանցն փոքր ինչ աւելի խորը, որովհետև «մահը նրանցից է յառաջ եկել, եւան է խաբել Ադամին և մահուան պատճառ դարձել»: Գերեզմանի խորքում շուրջանակի կէս մետրաչափ սալեր են շարում և երբ ննջեցեալին իջեցնում են գերեզման, երեսը սալ քարերով ծածկում են, ծակերը ցեխով կաշնում և ապա հողով լցնում: Գերեզման թմբի վրայ էլ խաչածեղ դնում են դազաղի փոխարէն գործառիմած շորերը, որ այսպէս երեք օր մնալուց յետոյ տանում են գործ ածում: Գերեզմանահատին վարձատրում են միւսյն մի կամ միքանի անգամ ճաշի հրաւիրելով: Հարուստների գերեզմանների վրայ քառանկիւնի, մօտ մի մետր բարձրութեան, տնականման շէնք են շինում, որի մի կողմը կիսաբոլոր, մեծ բացուածք ունի, ինչպէս նրանց երեսբայ կոչուած սենեակը, և սրա մէջ մի փոքրիկ խորշ կայ ուր խունկ են ծխում և մոմ վառում:

54

9 - - 2001

Ե. ԼԱԼԱՅԵԱՆԻ

ԱՌԱՆՁԻՆ ԳՐԻՈՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԾ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Զառախրի բուրմունք	25 կ.
2. Զառախր	1 ր.
3. Վարանդա	1 ր. 20 կ.
4. Սխիան	80 կ.
5. Զանգեզուր	50 կ.
6. Գանձակի գաւառ ա. հատոր	80 կ.
7. » » ր. հատոր	80 կ.
8. Բուլանըխ (հաւաքեց Բենակ)	1 ր. 50 կ.
9. Ժողովրդական ասականք՝ Ա. Մոլլա Նասր-էզ-դին	25 կ.
10. Ժողովրդական ասականք՝ Բ. Հորոս	5 կ.
11. Սամայ ծուր	25 կ.
12. Վասպուրական Աղգազրուծիւն	60 կ.
13. » Նշանաւոր վանքեր	60 կ.
14. Վասպուրականի բանահիւստութիւնից	1 ր.
15. Վասպուրականի Ասորիները	30 կ.
16. Ծիտական կարգերը Հայոց մէջ	25 կ.
17. Լուսանկար արժամ Վայոց Ձորի	100 ր.
18. » » Նոր-Բայազետի գաւառի	100 ր.
19. » » Վասպուրականի երկու հատ.	120 ր.
20. Գունաւոր քարակէզ Հին-Նախիջևանի և Շարուր Գարալագեազի գաւառների	30 կ.
21. Գունաւոր քարակէզ Նոր-Բայազետի գաւառի	30 կ.

ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍՆԵԼՈՒ

- 22. Հին-Նախիջևանի գաւառ
- 23. Վայոց Ձոր
- 24. Բորչալուի գաւառ
- 25. Նոր-Բայազետի գաւառ
- 26. Վասպուրականի Չեազիբների ցուցակը

Գրմել՝ Երվանդու Լալայանց. Թիֆլիս, Լերմոնտովսկայա 1.

669

2013

soon